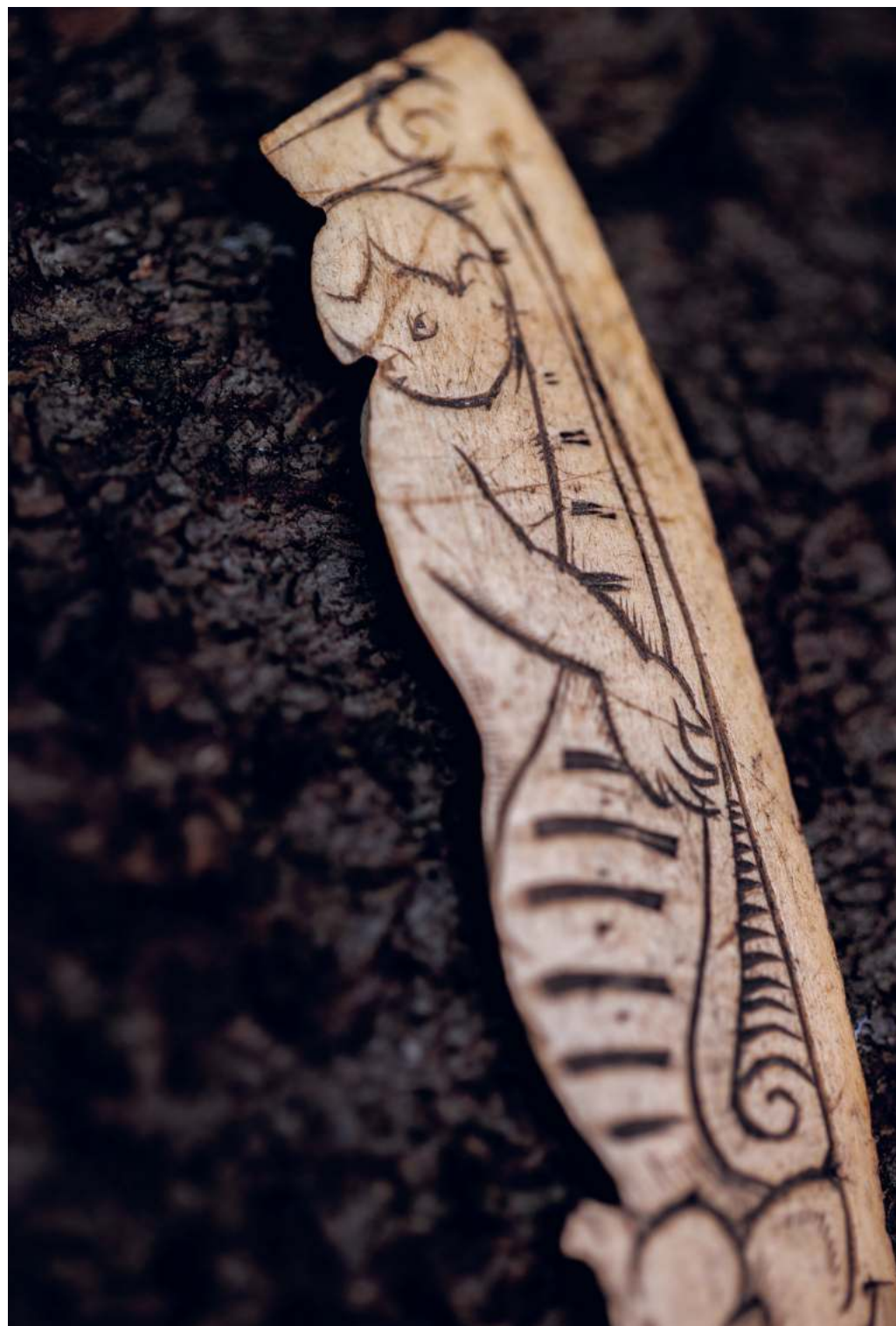




CVMIM, CM 107718. G. Indrēvica foto, 2021

Viesturs Āboltiņš

CĒSU PILĪ IEGŪTIE ROKAS UGUNSIEROČU LAIDES INKRUSTĀCIJAS ELEMENTI

Latvija un Baltijas valstis kopumā nevar lepoties ar plašām 16. un 17. gadsimtā sakopotām rokas šaujamieroču kolekcijām, kādas līdz mūsu dienām saglabātas daudzviet Eiropā¹. Tādēļ niansētas ziņas par minētajā laikā lietotajiem ieročiem, kuras citkārt būtu meklējamas šādās kolekcijās, Latvijas vēstures pētnieki var cerēt rast teju vienīgi pilīs un pilsētās iegūtajā arheoloģiskajā materiālā. Tomēr, lai atsevišķi atradumi kalpotu par daudz maz uzticamu un izsmelšu izzināšanas avotu, visupirms nepieciešams pareizi noteikt to senatnē pildīto funkciju un izstrādāt metodi to turpmākai sistemātiskai analīzei. Šajā darbā, kas ir daļa no plašāka pētījuma par Cēsu pilī iegūtajiem dzīvnieku skeleta materiālu priekšmetiem, apskatīti un izvērtēti no kaula un briežraga darināti inkrustācijas elementi, kas rotājuši Livonijā lietotu rokas ugunsieroču laides.

Līdz šim atsevišķās publikācijās kā garāmejot atspoguļota vien neliela daļa no 160 Cēsu pilī arheoloģiski iegūtajiem ugunsieroču laides kaula un briežraga dekoratīvajiem elementiem. Taču šī senlietu kopa, kas, iespējams, ir daudzskaitlīgākā vienvietīgūtā šādu atradumu kolekcija pasaulē (sal. Radohs 2018, 116, 117; Милеев 2020a, 235), neapšaubāmi pelna mazliet vairāk uzmanības. Sevišķi tālab, ka to lielā skaita dēļ Cēsu pilī iegūtos atradumus turpmākai pētniecībai ir iespējams (lai neteiktu – nepieciešams) iedalīt skaidri definētās funkcionālās grupās. Šī šķietami necilā priekšrocība ir vērtējama kā liels ieguvums ne vien Latvijas, bet visas Eiropas arheoloģijai, lai arī ļoti šaurā, specifiskā pētījumu jomā. Rokas ugunsieroču laides inkrustācijas elementi Eiropā cik necik ievērojamā skaitā tiek uzieti vien retumis, kālab centieni tos klasificēt līdz šim bijuši niecīgi. Turpretī Latvijas arheoloģijā šādi atradumi zināmi visai lielā skaitā. Tomēr tai tik raksturīgajā manierē šī zinātnes nozare līdz šim bijusi apmierināta ar vienkāršu un nereti kļūdainu atradumu uzskaitījumu. Cēsu pilī iegūto atradumu rūpīgāks

¹ Piemēram, šaujamieroču kolekcija Štīrijas arsenālā Grācā, Austrijā (LG), Londonas Tauera arsenāls (tagad RA kolekcijā), šaujamieroči *la Real Armería* kolekcijā Madridē, Saksijas kūrfirstu šaujamieroču arsenāls, tagad SKD kolekcijā.

izvērtējums tādēļ var kalpot par modeli citu līdzīgu atradumu identificēšanai, klasificēšanai, kā arī raisīt izpratni par to informatīvo vērtību un rosināt turpmāku to izpēti.

Līdz šim par pili iegūto manierisma stilā ar gravējumu rotāto briežraga un kaula josliņu, plāksniņu, gredzenu un to fragmentu iespējamo senatnē pildīto funkciju spriests visai piesardzīgi un neviennozīmīgi. Dažkārt tie minēti kā “dekorētas kaula plāksnītes”, bet citkārt – pārliciecināti saistīti ar ugunsieroču rotāšanu. Un ne bez pamata – līdzīga izskata plāksnītes rotā gan ar karadarbību vai medībām nesaistītus līdz mūsu dienām saglabātus renesanses lietišķās mākslas paraugus (piem., Humphrey 2015, V&A: 7798-1862, BN: R 909), gan medību arbaletus ložu šaušanai (piem., MA: 4033 I), gan medību un kaujas ugunsieročus un reizumis pat aukstos ieročus (piem., SKD: P 0007). Taču Cēsu pili iegūto plāksniņu īpatnējās, ugunsieroču laides dekoratīvajiem elementiem raksturīgās formas tikai atsevišķos gadījumos vēl atstāj vietu šaubām par to agrāko pielietojumu.

Rokas ugunsieroču laižu rotāšana ar kaula un briežraga inkrustāciju Eiropā aizsākās 16. gadsimta 30. gados (Grabowska 1983, 478) un savu uzplaukumu piedzīvoja, sākot ar 16. gadsimta vidu, kad, attīstoties rata aizdedzes mehānismam, tie kļuva par sabiedrības augšslāņu iecienītu ieroci. Līdz tam lietotie ugunsieroči ar degļa aizdedzes mehānismu bija vienkāršs ierindas karavīra ierocis, savukārt agrīnie rata aizdedzes ieroču modeļi darbībā vēl nebija pietiekami uzticami, lai gūtu plašu popularitāti (Hayward 1973, 2; Grabowska 1983, 478). Reiz tapis par teju vai neatņemamu ieroča sastāvdaļu, rotājums strauji kļuva izsmalcināts, mākslinieciski un tehnoloģiski augstvērtīgs un reizēm pat sedza visu šaujamieroča virsmu. No šiem “modes paraugiem” vienkāršākus rotājuma elementus aizguva arī plašākam patērētāju lokam paredzētie rata atslēgas šaujamieroči.

Krietni retāk ar kaula un briežraga inkrustāciju šai laikā dekorēti arī smalkākie medību un izklaides rokas ugunsieroči ar degļa aizdedzes mehānismu (piem., Grabowska 1983, 480). Ne vien tālab, ka tie bijuši sastopami retāk, bet jo sevišķi tādēļ, ka Cēsu pili iegūtajos inkrustācijas elementos nav gravēti izklaides ieročiem raksturīgi motīvi – medību ainas, šajā pētījumā degļa atslēgas ieroči ar inkrustācijas tehnikā darinātu rotājumu saistīti netiks.

Turpinoties aizdedzes mehānismu tehniskajai evolūcijai, aptuveni sākot ar 16. gadsimta vidu, praksē tika ieviesti pirmie ieroči ar specifiska veida krama uzsitiena atslēgu, kas pazīstama ar tās no flāmu valodas atvasināto nosaukumu – *snaphaan*, *snaphance*, *snaphaunce*. Lai arī ieroči ar šī tipa aizdedzes atslēgu 16. gadsimta otrajā pusē tikuši rotāti inkrustācijas tehnikā (piem., Blair 1983, 44, 17. att.), lielāku popularitāti tie tomēr sākuši iemantot vien gadsimta pēdējās desmitgadēs (Blair 1983, 42–49). Pamatojoties uz iepriekš minētajiem apsvērumiem, autors izvēlas šajā darbā laides inkrustāciju ar kaula un briežraga elementiem saistīt tikai un vienīgi ar rata aizdedzes šaujamieročiem.

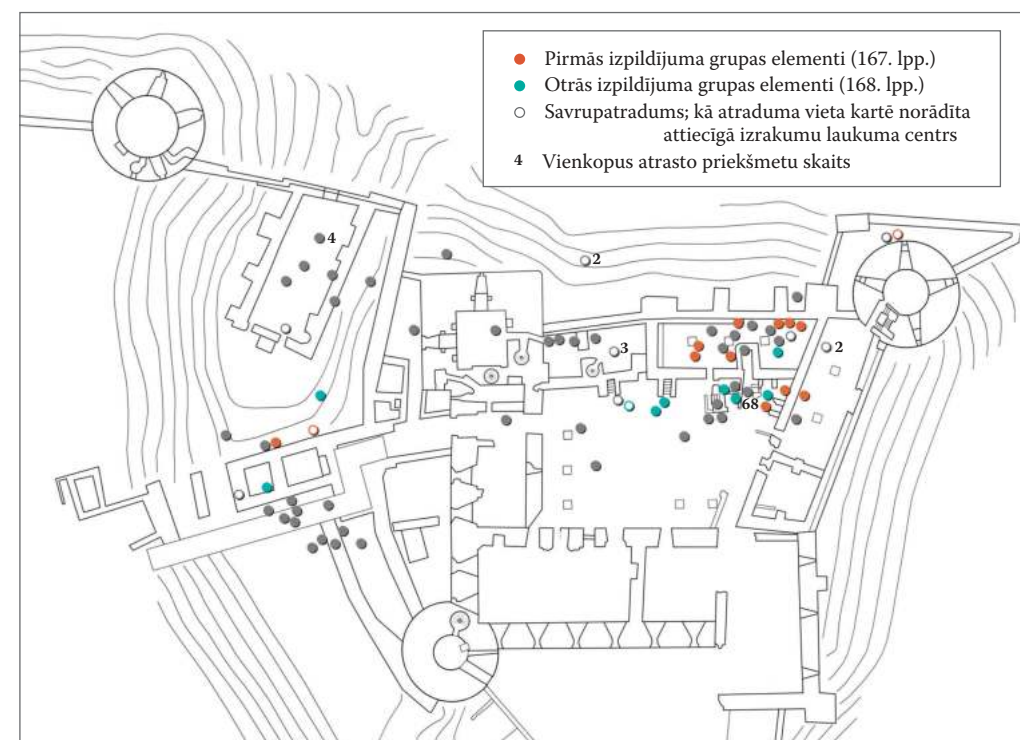
Rotāts ugunsierocis parasti bija vairāku meistarų kopīga darba rezultāts. Stobru un rata atslēgu rotāšanā iesaistītie amatnieki savā darbā varēja izvēlēties starp vismaz 16 dažādiem tehnoloģiskajiem risinājumiem (kodināšana, gravēšana, zeltīšana, tērauda zilināšana u. c.) (Hayward 1973, 3; Pyhrr 1985a, 117). Savukārt Cēsu pili iegūtie kaula un briežraga rotājumi atspoguļo 16. gadsimta otrajā pusē laižu meistarų darbā prevalējošo un vēl 17. gadsimta sākumā bieži sastopamo vācu amatniecības modi. Tai raksturīgi divi tehnoloģiski risinājumi – inkrustācija ar briežragu vai kaulu un no šiem pašiem materiāliem darinātu dekoratīvo elementu aplikācija uz laides pamatmateriāla. 17. gadsimta gaitā, popularitāti gūstot franču amatniecības modei, kaulu un briežragu

laižu rotājumā nomainīja perlamutrs un metāls (Hayward 1973, 5; Radohs 2018, 117; Милыев 2020a, 233; Pyhrr 1985a, 123).

Rotājot laidī inkrustācijas tehnikā, no briežraga vai kaula darināts dekoratīvais elements tiek ielīmēts tam laidē atbilstošā formā sagatavotā padziļinājumā. Tālab uz daudzu Cēsu pili iegūto dekoratīvo josliņu un plāksniņu rotājumam pretējās puses vērojams ar nolūku radīts švīkojums, kas atvieglojis to pielīmēšanu virsmai, radot noturīgāku savienojumu. Citkārt, kur izmantotais materiāls pats par sevi bijis pietiekami porains, šāds švīkojums nav veikts. Pēc ielīmēšanas elements slīpējot tiek salāgots ar laides plakni, kam parasti sekojusi dekora zīmējuma detaļu izstrāde, tās gravējot ar dzelzi vai kaltiņa palīdzību (Милыев 2020a, 233, 235). Minētā darbu secība liecina, ka Cēsu pili iegūtie inkrustācijas elementi, kuros iegriezts zīmējums, ir nākuši no pabeigtiem ieročiem un tādēļ tie nav uzskatāmi par sagatavēm.

Savukārt ar aplikāciju jāsaprot dekoratīvā elementa piestiprināšana laidei vienīgi ar līmējuma palīdzību; atšķirībā no inkrustācijas aplikācijas elementi laides virsmā iedziļināti netiek. Turpmāk tiks apskatīti triju veidu aplikācijas elementi – lādspeķa atveres puslocek, laides resgaļa plāksnes un prapju kastītes vāciņš.

Pretstatā ieroču darbnīcu masveida produkcijai, kas primāri apmierināja pieprasījumu pēc vienkāršiem iespējami lētiem un labiem ieročiem, mākslinieciski augstvērtīgi rotāti šaujamieroči kalpoja arī kā individa sociālo statusu apliecināšs atribūts



1. att. Rokas šaujamieroču laides inkrustācijas elementu atradumu vietas Cēsu pili
A. Opolška zīmējums, 2022

(Strzyż/Skóra 2012, 279, 296). Tomēr atsevišķs arheoloģiski iegūts šaujamieroča dekora elements pats par sevi vien vēl nenorāda uz augstvērtīgi rotātu ieroci, jo kaut mazākā mērā arī vienkāršāki, plašākam patēriņam darinātu rata atslēgas ugunsieroču laides nereti tikušas inkrustētas ar dažiem dekoratīviem kaula vai briežraga elementiem (piem., Brooker/Lehner 1975, 105).

Jāsecina, ka arheoloģiski iegūtus rata atslēgas ugunsieročus vai atsevišķas to daļas ne vienmēr iespējams acumirkli nodalīt kategorijās “luksuss” un “masu patēriņa priekšmets”. Lai Cēsu pils atradumu pārstāvētais arsenāls nekristu par upuri zinātniskajā literatūrā bieži paustajam optimistiskam uzskatam, ka visi rata atslēgas ieroči viennozīmīgi ir luksusa priekšmeti; tas šajā aspektā tiks vērtēts atsevišķā nodaļā (169. lpp.).

Ar kaula vai briežraga elementiem rotātam ierocim netraucēti arheoloģizējoties, tā laides dekoratīvajiem elementiem zemē būtu jāsauglabājas kā vienotam arheoloģiskam priekšmetu kontekstam, kurā aptuvens plāksnišu sākotnējais izvietojums uz laides virsmas būtu viegli izsekojams. Tomēr lielākā tiesa laides rotājuma plāksnišu Cēsu pili iegūta kā atsevišķi atradumi plašā izrakumu aptvertajā teritorijā (1. att.). Vienuviet iegūti vien 68 kopatraduma CM 107633 rotājošie elementi (5. att.), kas pārstāv jau senatnē stipri bojātu ieroču laides daļu. Nepilnīgs laidī greznojušo plāksnišu sortiments iegūts arī vienkopus ar pistoles VI 213: 4066 dzelzs daļām (sk. 168. lpp.).

Tāpēc, lai par šo daudzskaitlīgi pārstāvēto atradumu grupu gūtu pilnīgāku priekšstatu un atvieglotu tās turpmāku analīzi un interpretāciju, atsevišķos atradumus nepieciešams kategorizēt. Tas izdarāms, ievērojot trīs galvenos kritērijus: 1) funkcija, 2) izpildījums, 3) arheoloģiskais konteksts.

1. tab. Rokas ugunsieroču laides inkrustācijas elementu veidu iedalījums pēc iespējamā pielietojumu skaita viena ieroča laidē

Unikālie elementi	Daudzkārtējie elementi	
Laides resgaļa plāksne Pistoles rondelis Pistoles laides gredzens Pistoles roktura sāna plāksne Rata atslēgas smailes plāksne Stobra tievgaļa pusloce Lādspieķa atveres pusloce Lādspieķa kanāla noslēgplāksne Cilindriskis lādspieķa rotājums Prapju kastītes nosegvāciņš Stobra resgaļa centrālā (gala) plāksne Gaiļa plāksne Vaiga plāksne Jostas āķa plāksne (augšējā/apakšējā)	Figurālās plāksnītes Pistoļu pogu segmentveida elementi Dekoratīvas josliņas Rotājošas stīgas	Pāra kārtas elementi Stobra atslēgas plāksnes un tās pavadošās plāksnes Stobra resgaļa sānu plāksnes
Lādspieķa kanāla nosegplāksne/-es – unikāls vai daudzkārtējs elements, atkarībā no konkrēta ieroča laides rotājuma kompozīcijas		

FUNKCIJA

Atkarībā no attiecīgās plāksnītes formas vairumā gadījumu iespējams pārliecinoši rekonstruēt tās funkciju ieroča dekorā, proti, tās agrāko novietojumu ieroča laidē. Par ceļvežiem dekoratīvo elementu funkcijas noteikšanai kalpo līdz mūsdienām saglabāti 16. un 17. gadsimta ieroči pasaules muzeju un ieroču kolekciju krājumos, kā arī attēlos izsoļu namu katalogos un pētnieku publikācijās.

Lielākus sarežģījumus rada jauniegūtās informācijas fiksēšana plašākai auditorijai saprotamā veidā. Ne vien Latvijas arheoloģijas, bet arī arheoloģijas zinātnes terminoloģijā vispār pagaidām trūkst vispārpieņemtu nosaukumu konkrētas funkcijas rokas šaujamieroču laides dekoratīvo elementu apzīmēšanai. Arī seno ieroču kolekcionāri laides rotājumu parasti skata kā vienotu veselumu, kādēļ amatieru un muzeoloģiskajā literatūrā iespējams rast vien atsevišķus šī pētījuma mērķiem noderīgus apzīmējumus. Ievērojamāki panākumi šai ziņā sasniegti Krievijas arheoloģijā; analizējot 17 Lādogā iegūtus kaula un briežraga dekoratīvos laides elementus, pētnieks Pāvels Miļajevs (*Павел Андреевич Миляев*) tos apskatījis šai priekšmetu grupai izveidotas klasifikācijas ietvaros (*Миляев 2020a, 235–245*). Izsverot abu iespējamo risinājumu – atsevišķu elementu apzīmēšanu ar tam atbilstošu nosaukumu vai ar grupas un tipa numuru, kas balstīts uz niansētu tipoloģiju, – priekšrocības un trūkumus, autors šī pētījuma mērķiem izvēlējies katrai Cēsu pils arheoloģiskajā materiālā pārstāvētajai laides rotājuma elementu funkcionālajai grupai dot atbilstošu nosaukumu. Šie nosaukumi atspoguļo dekoratīvā elementa funkciju jeb tā atrašanās vietu šaujamieroča laides dekorā; tie atvasināti no attiecīgā veida inkrustācijas elementu rotāto vai tiem tiešā tuvumā esošo ieroča daļu nosaukumiem.

Vispārīgi vērtējot, 16. gadsimta nogales šaujamieroču laides inkrustācijas plāksnītes ir iedalāmas divās pamatgrupās: unikālie elementi un daudzkārtējie elementi. Unikālie elementi katra šaujamieroča laidē izvietoti tikai vienā eksemplārā, tāpēc šīs grupas priekšmeti arheoloģiskajā materiālā dod skaidru priekšstatu par tajā pārstāvēto ieroču skaitu. Daudzkārtējie elementi, atkarībā no ieroča laides rotājuma kompozīcijas, ieroča laides dekorā sastopami lielākā skaitā. No šīs pamatgrupas atsevišķi var nošķirt pāra kārtas elementus, kas rotājumā lietoti pāros (sk. 1. tabulu). Konkretizējot pāra kārtas elementu funkciju laides rotājumā, dažos gadījumos arī tie pieskaitāmi unikālajiem elementiem. Piemēram – “stobra resgaļa sānu plāksnes” (162., 163. lpp.) ir pāra kārtas elements, taču, ja iespējams atraduma kādreizējo funkciju precizēt kā “stobra resgaļa kreisās puses plāksni”, tad tā ir unikālais elements, jo stobra resgali kreisajā pusē var rotāt tikai viena inkrustācijas plāksnīte.

Praktiski noderīgs ir arī atradumu vispārīgs iedalījums trijās citās grupās: pistolēm raksturīgos elementos, garstobra ieročiem raksturīgos elementos un kopējos jeb pistolēm un garstobra ieročiem raksturīgos elementos. Šis dalījums ļauj ērti noskaidrot arheoloģiskajā materiālā pārstāvēto ieroču veidus.

ŠAUJAMIEROČU LAIDES INKRUSTĀCIJAS ELEMENTU ATRADUMU SADALĪJUMS FUNKCIONĀLĀS GRUPĀS

PISTOLĒM RAKSTURĪGI ELEMENTI

Pistoļu rondeļi

Pistoļu laides vēsturiski piedzīvojušas plašu formas evolūciju. 16. gadsimta pēdējā trešdaļā vācu amatniecībā prevalējošās kļuva pistoles ar pogu – t. s. puferi (vācu *Puffer*).

Pistoles poga (angļu *pommel*) ir lodveida elements pistoles laides resgalī. Pistoles poga palīdzēja ieroci ērti satvert un noturēt to bruņotā rokā, kā arī kalpoja par atsvāru, kas balansēja stobra smagumu, padarot ieroča lietojumu ērtāku un precīzāku. Literatūrā nereti tiek minēts, ka puferi bijuši jātnieku iecienīti ieroči un parasti lietoti pāros (Pyhrr 1985a, 118; Pyhrr 1987, 149; Brooker 2007, 14; Arnold 2001, 98–100; North/Hogg 1977, 34). Taisnības labad jāpiemin, ka, lai arī pistoles patiesi bijušas zirga mugurā ērti lietojami ugunsieroči, ikdienas praksē tas tomēr neizslēdz nedz rata aizdedzes arkebūzas vieglās kavalērijas bruņojumā (piem., Toifl 2009, 383), nedz kājnieku ar pistoli (vismaz kā statusa simbolu) pie jostas.

Pogas īpatnējās formas dēļ tās rotājums ticis risināts kā atsevišķs kompozicionāls ansamblis. Kā centrālais elements šajā ansamblī parasti izvēlēts dekoratīvs rondelis (angļu *butt cap*) pogas apakšgalā, ap kuru radiāli kārtoti citi kompozīcijas elementi.

Kā pistoļu poga rondeļus var identificēt četras izrakumos Cēsu pilī iegūtas apaļas formas dekoratīvas plāksnītes. Tās rotā jātnieka, zieda, grifa un heraldiska vairoga gravēti attēli.

Tiesa gan, līdzīgi no dzīvnieku skeleta materiāliem darināti rondeļi izmantoti arī cita veida priekšmetu rotāšanai (piem., CMA: 1916.60; Humphrey 2015, 1., 2., 5. att.; Kruczek 2001, 75. att.).

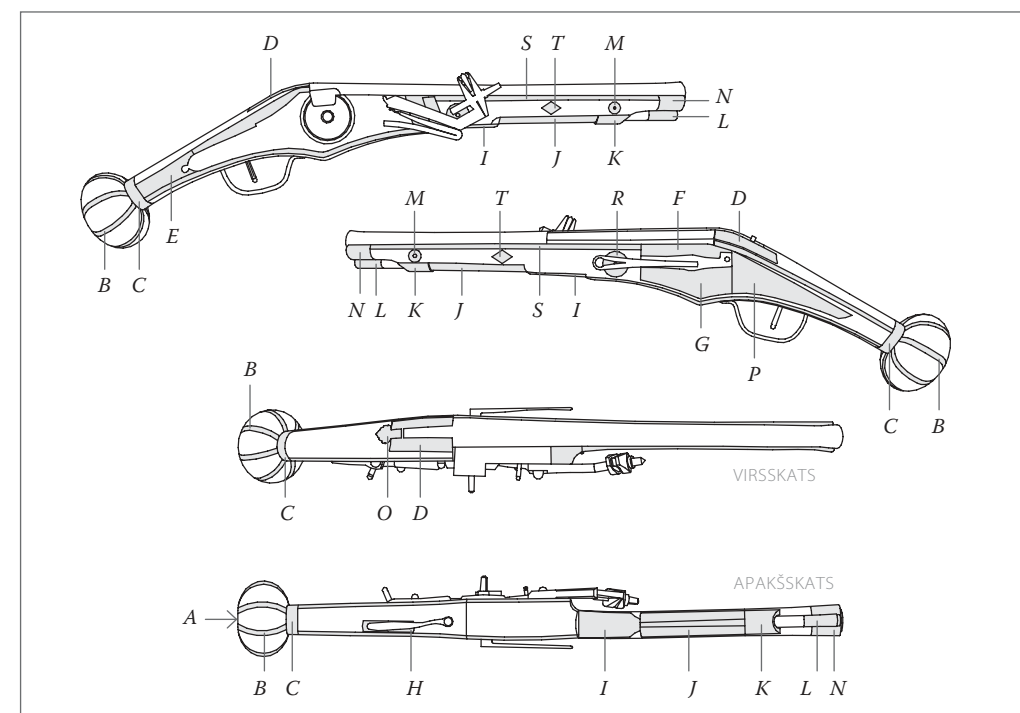
1980. gada izrakumos pils grāvī netālu no tilta austrumu sienas iegūta plāksnīte ar gravētu jātnieka attēlu (I att.: 1). Visticamāk, tā izgatavota nevis no briežraga, kas ir ierasts materiāls šādu rotājumu darināšanai, bet gan no brieža vai aļņa pieres kaula (lat. *os frontale*) izauguma (lat. *tuber frontale*), uz kura attīstās šo dzīvnieku ragi. Tas nozīmē, ka šīs plāksnītes izgatavošanai lietotais materiāls iegūts no nomedīta dzīvnieka. Arī Cēsu pilī, kā liecina 1983. gada izrakumos pils grāvī pie tilta rietumu sienas iegūtais atradums VI 213: 3806, amatniecībā ticis izmantots šis skeleta elements.

Teju identiska kaula plāksnīte ar jātnieka attēlu iegūta 1990. gada izrakumos Lietuvā, Viļņā. Šis atradums datēts ar 17. gadsimtu un tiek uzskatīts par iespējamu dambretes kauliņu (Blaževičius 2011, 135, 136, 209).

1983. gada izrakumos pils grāvī pie tilta iegūtajai kaula vai briežraga plāksnītei ar zieda attēlu (I att.: 2) paralēles rodams 16. gadsimta nogalē Augsburgā izgatavotas pistoles

(Bonhams 2018, 58–59) un vairāku Štirijas arsenāla Grācā, Austrijā, krājumā glabātu ieroču rotājumā (Brooker 2007, 20.–22. att.). Līdzīgi greznoti ieroči glabājas Metropoles muzeja kolekcijā Ņujorkā (MMA: 14.25.1409; 14.25.1402a).

No aļņa vai brieža raga pamatnes darinātu rondeli CM 106708, kas iegūts 2004. gada izrakumos rietumu korpusa trešajā pagrabtelpā, rotā tukša heraldiska vairoga attēls (I att.: 3). Ar līdzīgiem rondeļiem dekorētas līdz mūsu dienām saglabātas 16. gadsimta nogalē darinātas pistoles Metropoles muzeja kolekcijā Ņujorkā (MMA: 14.25.1433a; 14.25.1433 b). Vairoga formai paralēles rodams sava laikmeta grafiskā dizaina parauglapās (piem., Vogtherr 1539). Varētu pieņemt, ka vairoga brīvais laukums, ieroča laidī darinot, bijis paredzēts, lai pēc ieroča iegādes tajā varētu iestrādāt eventuālā ieroča īpašnieka dzimtas ģerboni. Tā, piemēram, sudraba rondeli ar Saksijas kūrfirstes ģerboni rotā vairākas 16. gadsimta pistoles Saksijas kūrfirstu ieroču kolekcijā (Brooker/Lehner 1975, 106, 109, 110). Tomēr vairoga laukuma vidusdaļā gravētais štrihojums (smalku līniju rītojums) vedina domāt, ka rondeļa pārstāvētais ierocis ticis darināts kā anonīmam masu patēriņam paredzēta prece.



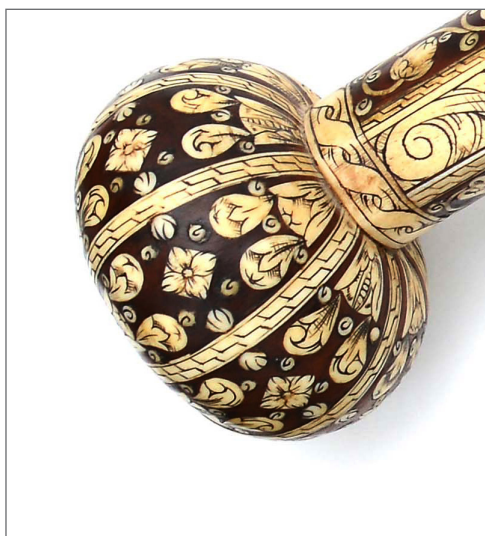
2. att. Inkrustācijas elementu izvietojums 16. gadsimta nogalē darinātas pistoles laidī
A – pistoles pogas rondelis; B – pistoles pogas segmentveida elementi; C – pistoles laides gredzens; D – stobra resgaļa sānu plāksne; E – rata atslēgas smailes plāksnīte; F – jostas āķa augšējā plāksne; G – jostas āķa apakšējā plāksne; H – gaiļa plāksne; I – lādspieķa kanāla noslēgplāksne; J – lādspieķa kanāla nasegplāksne; K – lādspieķa atveres pusloce; L – cilindrisks lādspieķa rotājums; M – stobra atslēgas plāksne; N – stobra tievgaļa pusloce; O – stobra resgaļa centrālā plāksne; P – pistoles roktura sāna plāksne; R – stobra atslēgu pavadošā plāksne; S – rotājošā josliņa; T – figurāla plāksnīte
G. Zommeres zīmējums, 2022

Ceturtais – no brieža raga darināts pistoles pogas rondelis CM107632 iegūts izrakumos 2005. gadā pils pagalmā pie rietumu korpusa. To rotā mītiska dzīvnieka – grifa gravēts attēls (I att.: 4).

Līdz mūsu dienām saglabāto ieroču klāstā šīs atradumu kategorijas priekšmetiem noteikti rodamas vairākas un precīzākas paralēles, taču to atklāšanu apgrūstina apstākļi, ka daudzu pasaules digitalizēto kolekciju piedāvātajos fotomateriālos pistoles attēlotas rakursā, kurā rondelis nav saskatāms vai ir saskatāms nepilnīgi, stipri slīpā leņķī. Lielā skaitā ieroči ar zieda motīvu rotātu pistoles pogu redzami privātpersonu fotouzņēmumos no Štīrijas arsenāla ekspozīcijas. Lai arī šī arsenāla kolekcija atzīta par vienu no nozīmīgākajām 16.–17. gadsimta ugunsieroču kolekcijām (Brooker 2007, 9), publikāciju par to ir maz, un tās ir grūti pieejamas.

Pistoļu pogu segmentveida elementi

Pistoles pogas ārējais izskats rada iespaidu, ka to veido viengabala lodveida koka detaļa, kuras virsma rotāta ar plānām kaula vai briežraga inkrustācijas plāksnītēm. Neiespējami noteikt, vai tas attiecināms uz visām 16. gadsimta pistolēm, bet Cēsu pilī iegūtie pistoļu pogu segmentveida elementi liecina par vairākiem ieročiem ar visai sarežģītas konstrukcijas pogām. Uzskatāmā veidā šīs konstrukcijas pamatprincipus demonstrē 12 segmentveida elementi un to fragmenti 2005. gada izrakumos pils pagalmā iegūtā kopatraduma CM 107633 sastāvā šim kopatradumam tuvas analogijas – kādas līdz mūsu dienām saglabātas pistoles pogas – pretnostatījumā (3.–5. att.). Pistoles pogas ārpusē kā šaura dekoratīva josliņa bijusi redzama tikai segmentveida elementa muguriņa, bet pārējā materiāla masa, ielīmēta starp pogas koka daļām, veidojusi pistoles pogas apjomu.



3. att. Segmentveida elementi pistoles pogas rotājumā
(Landshuter Rüstammer 2017, 35)



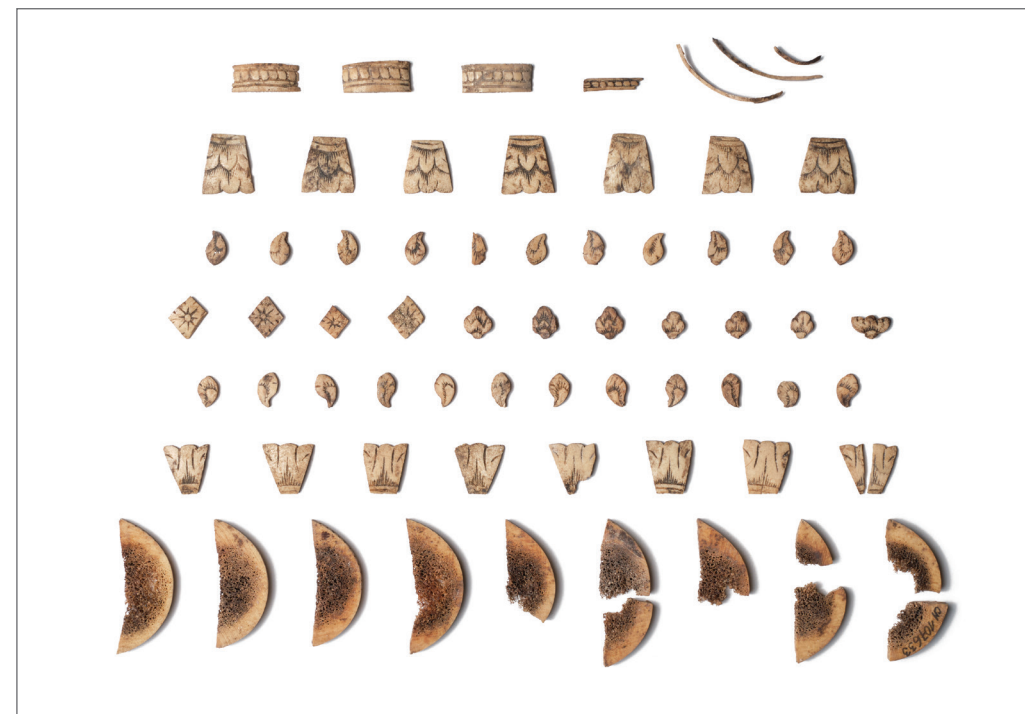
4. att. Pistoles pogas domājamās konstrukcijas shematiskais attēlojums
G. Zommeres zīmējums, 2022

Atsevišķi segmentveida elementi VI 213: 2051 un CM 107992 iegūti attiecīgi 1979. gada izrakumos pie pils tilta austrumu sienas un 2006. gada izrakumos ziemeļu korpusā (I att.: 5, 6). Šo elementu izmēri un rotājums tomēr nav nedz saderīgi savstarpēji, nedz pielīdzināmi pils pagalmā atrastajiem eksemplāriem. Tā kā atsevišķa ieroča pogas dekoru veidojušas identiski rotātas josliņas, šie atradumi sniedz liecības par trim dažādām pistolēm. Tos gan nav iespējams saistīt ar Cēsu pilī iegūto pistoli CM 10534 un divu pistoļu dzelzs daļām VI 213: 185 un VI 213: 4066, jo pirmajai ar inkrustācijas elementiem rotājamas koka daļas nav bijušas (sk. 172. lpp.), bet pēdējām laides rotājums zudis vai nu pilnībā (VI 213: 185), vai apmērā, kas liedz spriest par pogas ornamentu (VI 213: 4066).

Pistoļu laides gredzeni

Pistoles rokturis vietā, kur tas saskaras ar pistoles pogu, parasti ticis rotāts ar gravētu gredzenveida josliņu. Arī šis dekoratīvais elements ir raksturīgs tikai pistolēm.

Dažkārt tas patiesi veidots kā noslēgts viengabala gredzens – to demonstrē divi teju identiski Cēsu pilī iegūti atradumi. Viens no tiem Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā glabājas bez kolekcijas numura (I att.: 9). Otrs iegūts kopā ar pistoles dzelzs daļām un atsevišķiem briežraga inkrustācijas elementiem kopatraduma VI 213: 4066 sastāvā (I att.: 11).



5. att. 2005. gada izrakumos Cēsu pils pagalmā iegūtais kopatradums – pistoles pogas rotājuma elementi
CVMM, CM 107633
A. Opołska foto, 2022

Taču citkārt pistoles laides gredzeni darināti no pusloces veida elementiem vai, iespējams, pat atsevišķiem sikākiem materiāla gabaliņiem. Šajā gadījumā no līdzīgiem rotājuma elementiem – stobra tievgaļa pusloces plāksnēm (160., 161. lpp.) – tie atšķirami, pateicoties apstāklim, ka laides gredzeni lielākoties darināti ievērojami šaurāki (0,9–1,3 cm) par tievgaļa puslocēm (sal. raksturlieluma “garums” vērtības 3. tabulā).

Pistoles laides gredzena pusloce CM 106645 iegūta 2004. gada izrakumos rietumu korpusa trešajā pagrabtelpā (I att.: 10). Tā saglabājusies pilnā garumā, un atšķirībā no pili iegūtajām stobra tievgaļa puslocēm tās gali nav plānināti (sk. 160. lpp.).

No sikākiem gabaliņiem, iespējams, bijis darināts laides gredzens pistolei, ko pārstāv 2005. gadā pils pagalmā iegūtais kopatradums CM 107633. Kā varbūtējas laides gredzena daļas tajā identificējami trīs briežraga elementi (I att.: 8; 5. att.).

Pistoles roktura sānu plāksne

Trijstūra formas un lielo izmēru (garums – 8,7 cm, platums – 3,7 cm) dēļ par savu agrāko novietojumu šaujamieroča laidē neliek šaubīties 2006. gada izrakumos pils grāvja nogāzē iegūta brieža raga plāksnīte ar gravētu pūķa attēlu (II att.: 1). Šādas plāksnītes sedz pistoles roktura sānu aizdedzes mehānismam pretējā pusē (piem., SKD: J 0096). Otrā roktura pusē šo laukumu daļēji jau aizņem aizdedzes mehānisma smaile, atstājot vien nelielu rotājumam atvēlamu laides laukumu (sk. 2. att.). Protams, daudzkārt viengabala trijstūra formas plāksnes vietā pistoles laides roktura brīvā sāna dekorēšanai tikuši izvēlēti vairāki maza izmēra figurāli inkrustācijas elementi (piem., SKD: J 0094; RA: XII.1252; RA: XII.1781).

Cēsu pili iegūtās plāksnes forma skaidri norāda, ka tās rotātajai pistolei aizdedzes mehānisms bijis ierīkots laides labajā pusē, tādējādi gravētā pūķa tēls bijis vērsts ar skatu pret ieroča stobra tievgali. Ieroča labajā pusē aizdedzes mehānisms atrodas arī divām pili iegūtajām pistolēm (VI 213: 4066 un CM 10534). Līdz mūsu dienām saglabāto pistoļu pāros novērojams, ka abu ieroču aizdedzes mehānismi parasti novietoti vienā un tai pašā pusē (piem., Pyhrr 1985a, 118, SKD: J 0039 un J 0155; J 0038 un J 0108). Pistoles roktura sānu plāksnes platākajā galā (virzienā, kur šī Cēsu pils atraduma gadījumā lūkojas gravētais pūķis) nereti tikuši izvietoti divi citi intarsijas elementi – jostas āķa plāksnes.

Jostas āķim pieguļošās plāksnes

Otrpus aizdedzes mehānismam pistoles laidei nereti ticis pierīkots no metāla darināts āķis, kas atviegloja ieroča nēsāšanu pie jostas. Āķa pamatnes forma parasti ietekmējusi tai pieguļošo laides laukumu rotājošo inkrustācijas elementu formu. Pateicoties šim apstāklim, kā pistoles jostas āķa plāksni nekļūdīgi var identificēt 1987. gada izrakumos Cēsu pili iegūtu atradumu VI 213: 2187 (II att.: 2). “Klasiskā” vācu amatniecības laides rotājuma izpildījumā (piem., SKD: J 0096; J 0103) Cēsu pils atradumam līdzīgas formas plāksnītes allaž lietotas pāri ar otru, mazāk specifiskas formas plāksnīti. Viena, pili atrastajai līdzīga, dekorējusi laukumu virs āķa (skatoties uz ieroci, vērstu ar stobru horizontāli), kamēr otra aizpildījusi laukumu zem āķa. Tādēļ abus šos inkrustācijas elementu veidus iespējams nošķirt kā augšējo un apakšējo jostas āķa plāksni.

Apakšējās jostas āķa formu visbiežāk raksturo tās viena garā, vieglā leņķī lauztā līnijā darinātā mala, kurai pretējā mala vai nu izteiktāk atkārtoto to pašu lauztās līnijas motīvu, vai iezīmē platu loku (piem., SKD: J 0096). Šādi darināta Cēsu pili kā savrupatradums 2007. gada izrakumos iekšpagalma kultūrlānī iegūtā plāksnīte CM 109972 (II att.: 3).

Ar laides laukumu pistoles roktura un palāides satekpunktā saistāma vēl cita Cēsu pili iegūta neparastas formas intarsijas plāksnīte (II att.: 3). Tās funkcija ieroča rotājumā nosakāma, vienīgi pateicoties tuvām paralēlēm – plāksnītēm, kas rotā Drēzdenes Valsts mākslas kolekcijās līdz mūsu dienām saglabāta pistoļu pāra (SKD: J 0087 un J 0071) laides. Šīs pistoles darinātas 1571. gadā, to stobrus kalis Lorencs Dreslers (*Lorenz Dreßler*, 1544–ap 1592) (sk. priekšmetu aprakstu SKD digitalizētajā krājumā). Identisks motīvs rotā vēl arī trešo minētajā kolekcijā saglabātu pistoli (SKD: J 0022). Stobrs tai kalts šī paša meistara darbnīcā arī 1571. gadā. Tas liecina, ka ar šo motīvu rotātas pistoles tikušas darinātas kā masveida produkts. Vērā ņemams ir apstāklis, ka visām iepriekš minētajām pistolēm trūkst jostas āķa. Vadoties pēc saglabāto ieroču izpildījuma, noprotams, ka urbūms, kāds darināts arī Cēsu pili iegūtajā plāksnītē, bijis paredzēts vienīgi skrūvei bez acīmredzami skaidras funkcijas². Tādēļ jādomā, ka pistole, ko savulaik greznojuši šī plāksnīte, bijusi jātnieka ierocis un glabāta tai darinātā makstī pie zirga segliem. Makstis pistoļu nēsāšanai pie jostas ir salīdzinoši nesens – 19. gadsimta jaunievedums (Blackmore 1983, 519).

Rata atslēgas smailes plāksnīte

Vadoties pēc 2006. gadā iegūtās plāksnītes CM 108000 formas vien (II att.: 5), to viegli noturēt par stobra resgaļa centrālo plāksni (162., 163. lpp.). Taču, kā redzams uz Drēzdenes Valsts mākslas kolekcijās saglabātu pistoļu (SKD: J 0096, J 0103, J 0024) laidēm, ar teju identiskiem inkrustācijas elementiem ticis rotāts laukums starp rata atslēgas plātnes smaili un pistoles laides gredzenu (sk. 13. att.). Tātad sekls iegriezums, kas vērojams plāksnītes strupajā galā, darināts, lai to pielāgotu rata atslēgas plātnes smailes formai. Rata atslēgas plātne (angļu *lock plate*, vācu *Radschlossplatte*) ir aizdedzes mehānisma strukturāls pamatelements, uz kura stiprinātas pārējās šī mehānisma daļas. Zem plātnes smailes ieroča virspusē neredzami novietota atslēgas atspere un rata sprūdsvara (angļu *sear*, vācu *Abzugstollen*). Savukārt atslēgas virspusē uz plātnes smailes parasti ir izvietoti drošības slēga (angļu *safety catch*, vācu *Schlosssperre*) elementi. Zīmīgi, ka minēto, līdz mūsdienām saglabāto pistoļu pogas dekorē Cēsu pils kopatraduma CM 107633 sastāvā esošajiem līdzīgi inkrustācijas elementi. Šī sakritība ņemama vērā turpmāk, rekonstruējot Cēsu pils arheoloģiskā materiāla atspoguļoto ieroču laides rotājuma kompozīciju. Rata atslēgas smailes plāksnītes var rotāt arī garstobra ieroča laidī, taču visbiežāk to prapju kastītes vāciņš (sk. 158. lpp.) sniedzas līdz pat atslēgas smaiļei, neatstājot šai vietā brīvu rotājumu laukumu.

² Šo skrūvju funkcija, visticamāk, saistāma ar franču stila rata atslēgas mehānismu (angļu *French-style wheel-lock*), kura funkcionālie elementi stiprināti ne vien uz atslēgas plātnes, bet daļa no tiem, ar skrūvju un šarnīra palīdzību, arī laides kokā (Blair 1983, 39).

GARSTOBRA IEROČU LAIDĒM RAKSTURĪGI ROTĀJOŠI ELEMENTI

Lai izvairītos no nepieciešamības katrreiz uzskaitīt atsevišķus ugunsieroču veidus, kuri tēmēšanas un šaušanas brīdī turami abās rokās – musketes, arkebūzas, karabīnes, kurjerus, petronelas un kaliverus (sk. Clephan 1910, 135–145; Blair 1983, 54–56) –, turpmāk tekstā tie visbiežāk tiks apzīmēti ar vienotu nosaukumu – “garstobra ieroči” (angļu *long-guns*) (Blair 1983, 52). Taisnības labad gan jāpiebilst, ka arī 16. gadsimta pistoļu stobri garumā reizumis pārsnieguši 50 centimetrus (piem., Ffoulkes 1916, 408), kas mūsdienā izpratnē ir krietni vairāk par pistoles kā īstobra ieroča (Nacionālā enciklopēdija, šķirklis: pistole) iedomājamām dimensijām.

Garstobra ieroču laides resgaļa plāksnes

Garstobra ieroču laides resgalim raksturīgi no pistoļu (puferu) laidēm atšķirīgi rotājošie elementi. Viens no iezīmīgākajiem to laides elementiem ir laides resgali sedzošās plāksnes.

Kā nozīmīgāko šīs funkcionālās grupas pārstāvi var minēt 2001. gada izrakumos pils ziemeļu korpusā uzietu no aļņa raga darinātu garstobra ieroča laides resgaļa rotājuma plāksni (III att.: 1). Līdzīgas formas plāksnes sedz daudzu līdz mūsu dienām saglabāto 16. gadsimta otrās puses un 17. gadsimta sākuma garstobra ugunsieroču laides (piem., Pyhrr 1985b, 13; Герасимова 2013, 15, 5. att.).

Elementa tehniskais izpildījums un tā izgatavošanai lietotais materiāls – aļņa rags – vedina domāt, ka tas darināts turpat pilī. Otrpus pils ziemeļu tornim, pils rietumu nogāzē, iegūtas bagātīgas liecības par vietēju aļņa raga apstrādi. Tādēļ iespējams, ka šī plāksne sniedz liecības par pils arbaletu meistara darbnīcas pastāvēšanas laikā³ izmantota garstobra ieroča laides dimensijām un apveidu. Laides resgaļa plāksne rotāta ar vienkāršu rustojuma joslu, kas ievilkta ar kādu šim uzdevumam ne visai piemērotu riku, radot neveikla izpildījuma iespaidu (III att.: 1). Arbaletu darbnīcas kontekstā kļūmīgo izpildījumu skaidro apstākļi, ka tajā ikdienā darināto priekšmetu izgatavošanai nepieciešamais prasmju un darbarīku kopums bijis atšķirīgs no priekšzīmīgai ugunsieroču laides rotāšanai vajadzīgām prasmēm un rīkiem.

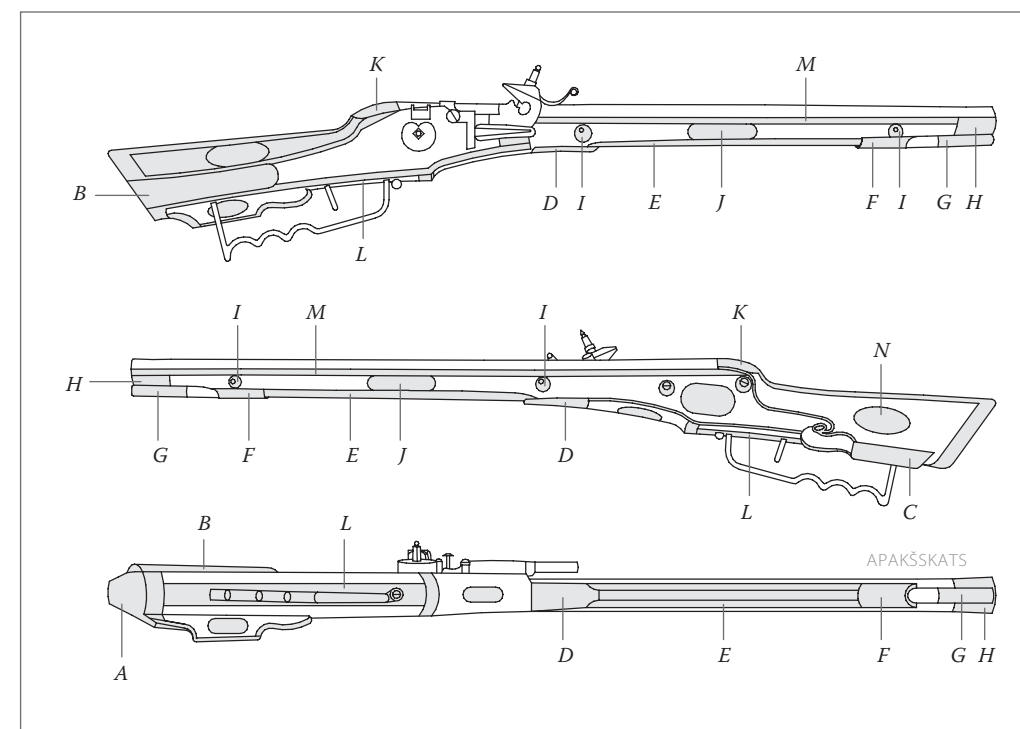
Arī 2007. gada izrakumos pils grāvī pie tilta rietumu sienas iegūtais savdabīgas formas dekoratīvas briežraga plāksnes fragments CM 109930, domājams, pārstāv salūzušu musketes vai kalivera (angļu *caliver* – salīdzinot ar musketi, mazāka kalibra garstobra ierocis (Clephan 1910, 140–142)) resgaļa rotājumu (III att.: 2). Plāksnes fragmenta formai atbilstošs laides izveidojums redzams vairākos 1608. gadā Hāgā izdotas grāmatas *Wapenhandelinghe van Roers, Musquetten ende Spiessen* attēlos nodaļās *Schutten* (de Gheyn 1608, 2., 18.–20., 30., 34. att.) un *Musquetier* (de Gheyn 1608, 2., 3., 19.–21., 26.–35. att.). Jāpiebilst, ka ilustrācijas minētajai grāmatai darinātas ilgstošā laika posmā, sākot ar 1597. gadu

³ V. Āboltiņa pētījumu “Cēsu pili iegūtie dzīvnieku skeleta materiālu priekšmeti”, kur autors analizējis liecības par arbaletu meistara darbnīcas esamību pilī, plānots publicēt “Cēsu pils rakstu” piektajā sējumā (*sast.*).

(Blackmore 2003, 8). Zināmi arī līdz mūsu dienām saglabāti 16. gadsimta nogalē un 17. gadsimta sākumā darināti ieroči ar līdzīgā formā veidotu laides resgali (piem., Tarassuk 1986, 72–74). Plāksnīti rotā pavisam stilizētu augu motīvs.

Kā arkebūzas laides resgaļa plāksnes fragments identificējams 1981. gada izrakumos grāvī iepretim rietumu tornim iegūtais atradums VI 213: 3042 (sk. Demmin 1894, 520, 37. att.). Plāksne izgatavota no aļņa raga. Tā nav rotāta ar iegrieztu ornamentu, kādēļ jādomā, ka tā pildījusi savu praktisko funkciju – aizsargāt ieroča laides galu no bojājumiem – kā kāda “ierindas” ieroča sastāvdaļa (III att.: 3). Plāksnē darinātie urbumi, visticamāk, paredzēti tam, lai plāksni noturīgāk nostiprinātu uz laides resgaļa (Милеев 2020a, 243). Ar kaula tapiņām aiztapoti urbumi vērojami arī greznāk rotātu, līdz mūsu dienām saglabātu ieroču laides resgaļa plāksnēs (piem., RA: XII.1764). Līdzīgas formas kaula vai briežraga plāksne iegūta izrakumos Turaidas pilī (Graudonis 2003, 48. tab.: 15).

Par iespējamu arkebūzas laides resgaļa plāksni var uzskatīt 1982. gada izrakumos iegūtu rotātu briežraga plāksni VI 213: 3668. Plāksnes orientāciju uz laides gala ļauj noprast tajā gravētais stilizētais cilvēka sejas atveidojums (III att.: 4). Divas šim atradumam līdzīgā



6. att. Laides inkrustācijas elementu izvietojums 16. gadsimta nogales garstobra ieroča laidē
A – laides resgaļa plāksne; B – prapju kastītes nosegvāciņa dekors; C – vaiga plāksne; D – lādspieķa kanāla noslēgplāksne; E – lādspieķa kanāla noseplāksne; F – lādspieķa kanāla pusloce; G – cilindriskais lādspieķa rotājums; H – stobra tievgaļa pusloce; I – stobra atslēgas plāksne; J – stobra atslēgu pavadošā plāksne; K – stobra resgaļa sānu plāksne; L – gaiļa plāksne; M – rotājošā josliņa; N – figurāla plāksnīte
G. Zommeres zīmējums, 2022

formā darinātas plāksnes iegūtas izrakumos Vilandes pilī (Haak *et al.* 2012, 320, 321). Tomēr šaubas par šeit piedāvāto priekšmeta identifikāciju raisa ugunsieroču rotāšanai netipiskais ornamenta darināšanas veids, kāds izmantots šīs plāksnītes gravēšanai.

Vaiga plāksnes

Garstobra ugunsieroča kreisajā laides pusē pie resgaļa veidots laides paplašinājums tiek dēvēts par vaigu (angļu *cheek*, *cheek-piece*) (Blair 1983, 52, 53). Vaiga plāksnes ir dekoratīvi kaula vai briežraga elementi, kas rotā šo laides daļu. Citkārt ar jēdzienu “vaigs” apzīmē laides resgaļa sānus vispār (piem., Ffoulkes 1916, 331).

No kaula darināta vaiga plāksne VI 213: 7166 Cēsu pilī iegūta 1989. gada izrakumos ziemeļu torņa pakājē (II att.: 6). Plāksnītes virsma ir gluda, bez gravēta ornamenta, tās liektās malas šķautne – noapaļota. Priekšmeta garums – 14,4 cm, platums – 1,3 cm, bet biezums – 1,5 mm.

Par vaiga plāksnes fragmentu var uzskatīt arī 2000. gada izrakumos ziemeļu korpusā iegūtu briežraga plāksnīti VI 213: 8649. Plāksnītes malas veidotas slīpas un ir manāmi nodeldētas. Fragmenta garums ir 3,6 cm, bet plāksnītes platums bijis 1,8 cm, biezums – 2 mm (II att.: 7). Līdzīgas taisnstūra formas plāksnes rotā vairāku līdz mūsu dienām saglabātu ieroču laides (piem., RA: XII.1197).

Prapju kastītes nosegvāciņa dekors

Ar savu neparasto formu izceļas 2001. gada izrakumos pils ziemeļu korpusā iegūta šaujamieroča laides dekoratīvā plāksne VI 213: 8784. Šādas plāksnes raksturīgas vienīgi garstobra ugunsieročiem. Darināts no kaula, tas savulaik rotājis ieroča laidē pie resgaļa ierīkota nodalījuma – prapju kastītes (angļu *patch-box*, *butt-trap*, vācu *Pflasterfach*) – atslidināmu koka vāciņu. Prapju kastītē glabāti prapji lodes nospundēšanai pielādētā stobrā un citi sīki ar ieroča kopšanu un pielādēšanu saistīti piederumi, kālab citkārt tā saukta arī par *spanner box* (Ffoulkes 1916, 332, 336, 338) (no angļu *spanner* – rīks rata atslēgas uzvilkšanai). Līdzīgas formas un apmēru vāciņi ierīkoti daudzu līdz mūsu dienām saglabāto 16. gadsimta garstobra ieroču laides, parasti labajā pusē. Nosegvāciņa dekoru grezno rūpīgi un prasmīgi gravēts pūķa atveids (II att.: 8).



7. att. Iespējami lādspieķa cilindrisku rotājuma elementu fragmenti
Cēsu pils arheoloģiskajā materiālā
LNV, VI 213: 3791, 3825
A. Opoļska foto, 2022

PISTOLĒM UN GARSTOBRA IEROČIEM KOPIĢI LAIDES ELEMENTI

Lādspieķa atveres pusloces

16. gadsimta ugunsieroču lādspieķis (angļu *ramrod*, vācu *Ladestock*) uzglabāšanai tika ievietots slēgtā kanālā jeb ietvarā (vācu *Ladestockhülse*), kas ierīkots laidē zem stobra. Šī nodalījuma atveres kakliņu parasti rotājusi pusloces veida aplikācijas plāksne (angļu *ramrod half pipe*) ar raksturīgām “austiņām”, kuras ļauj šo elementu viegli identificēt (sk. Pyhrr 1985b, 10, 12). Citkārt, kad šādas austiņas nav veidotas, viens aploces gals darināts slīps, daudz retāk – taisns. Atšķirībā no inkrustācijas elementiem švīkojums šo elementu pielīmēšanai pie laides veikts tikai divās šaurās, laidei pieguļošās plaknēs. Domājams, pateicoties šim tehnoloģiskajam risinājumam, Cēsu pils kultūrlānī nonācis salīdzinoši liels šo unikālo laides rotājuma elementu skaits – seši (2. tabula).

Cilindriski lādspieķa rotājumi

Arī paša lādspieķa gals (vācu *Dopper*), kas eksponēts zem stobra tievgaļa, ticis rotāts ar ornamentētu kaula vai briežraga cilindriņu. Cēsu pils arheoloģiskajā materiālā par lādspieķa rotājumiem var uzskatīt divus atradumus – VI 213: 3791 un VI 213: 3825. Tos rotā vienkāršs paralēli vilktu līniju motīvs, lai gan tipiski lādspieķu cilindriņos ticis gravēts sarežģītāks ornaments (7. att.). Citi pilī iegūtie maza diametra cilindriņi ticis virpojumi – VI 213: 7210, 8297 – par lādspieķa elementiem nevar tikt uzskatīti, jo tie pārlieku atšķiras no cilindriņiem, kas rotā līdz mūsu dienām saglabātu 16. gadsimta ieroču lādspieķus.

Lādspieķa kanāla noslēgplāksnes

Vietā, kur ieroča palaide saplūst ar rokturi, bieži (taču ne vienmēr) ticis izvietots vēl viens dekoratīvs aplikācijas elements – lādspieķa kanāla noslēgplāksne. Lādspieķa kanāls aiz tās turpinās laides iekšienē teju visa stobra garumā, taču, ciktāl tas attiecas uz laides kompozīciju tās ārpusē, kanāla noslēgplāksne ir šī nodalījuma noslēdzošais elements. Lādspieķa kanāla noslēgplāksnes tikušas darinātas dažādās formās – gan kā pusloces, gan konusveida joslas, gan taisnas plāksnes.

Viena Cēsu pilī 1975. gada izrakumos iegūtā lādspieķa kanāla noslēgplāksne VI 213: 153 veidota konusveida pusloces formā (IV att.: 9). Formas ziņā tai līdzīgas pusloces sedz vairāku līdz mūsu dienām saglabātu ieroču lādspieķa kanālus (piem., Brooker 2007, 22. att.).

Otra, 1977. gadā iegūta lādspieķa kanāla noslēgplāksne VI 213: 575 būtiski neatšķiras no vairākām jau apskatītajām lādspieķa atveres pusaplocēm; par labu tās novietojumam tuvāk pistoles rokturim liecina nodiluma trūkums uz šīs aploces galu šķautnēm (IV att.: 10).

Lādspieķa kanāla nasegplāksnes

Laukums starp lādspieķa atveres pusloci un lādspieķa atveres noslēgplāksni nereti rotāts gravētām intarsijas josliņām vai lielākām nasegplāksnēm. Nevienu no Cēsu pili iegūtajām šaujamieroču laides dekoratīvajām josliņām droši ar lādspieķa kanāla rotājumu saistīt nevar. Taču, iespējams, novietojums tieši šajā laides daļā skaidrotu turpmāk plaši apspriestās (170., 171. lpp.) plāksnītes VI 213: 8705 formu un funkciju ieroča dekorā (IV att.: 7). Atšķirībā no tai līdzīgām stobra resgaļa sānu plāksnēm (sk. 162., 163. lpp.), kuru malas pret stobra resgaļa vidusplāksni darinātas viegli liektā līnijā, šīs plāksnītes mala pret senatnē tai pieguļošo intarsijas elementu veidota taisna. Tātad rotātajam laides posmam bijusi vienkāršas daudzskaldņa prizmas forma, kādā visbiežāk darināta ieroča palaide ar tajā izveidoto lādspieķa kanālu. Otrs iespējamais šīs plāksnītes agrākais novietojums laidē ir laukumā uz pistoles roktura muguras, tūlīt zem stobra resgali rotājošo plāksniņu segtā laides apjoma. Arī šī laides daļa pistolēm bieži veidota daudzskaldņa prizmas formā.

Par lādspieķa kanāla nasegplāksni var uzskatīt arī vēl vienu Cēsu pili iegūtu atradumu CM 106659. Savas viengabala konstrukcijas dēļ tas līdzinās lādspieķa atveres puslocei, bet visai paviršais izpildījums un tā taisni veidotie gali rosina to ieskaitīt šajā dekoratīvo elementu funkcionālajā grupā (IV att.: 8).

Stobra tievgaļa pusloces veida inkrustācijas plāksnes

Stobra tievgaļa pusloces veida intarsijas plāksnes ir neiztrūkstošs pistoļu un garstobra ieroču laides rotājuma elements; tas laidē novietots zem stobra ieroča tievgali. Atšķirībā no lādspieķa atveres puslocēm, kurām plānāka veidota vidusdaļa, šīm plāksnītēm plānāki darināti to gali. Arī švikojums pielīmēšanai pie laides tām veikts visā aizmugurējās virsmas laukumā, nevis tikai to galos, kā tas ticis darīts lādspieķa atveres puslocēm.

Viena skaldņota pusloka veida plāksne joprojām atrodas 1984. gada izrakumos t. s. grāvja ēkā iegūtās pistoles VI 213: 4066 stobra tievgali (V att.: 3). Visticamāk, pirms pierūsēšanas pie dzelzs stobra tā kopā ar laides koka daļu ir nedaudz noslidējusi no savas sākotnējās pozīcijas, jo šādi dekoratīvi elementi līdz mūsu dienām saglabātos



8. att. Tērauds, koks un kauls. Bojājums ieroča stobra tievgali uzskatāmi atsedzis palaides konstrukciju (Radohs 2018, 5. att.: A)

ugunsieročos stobra apakšpusi nesedz augstāk par tā viduslīniju. Tehnisko risinājumu šādu plāksniņu piestiprināšanai zem stobra uzskatāmi demonstrē kāds līdz mūsu dienām saglabājies 16. gadsimta nogales ugunsierocis Šverīnes Valsts muzeja ieroču kolekcijā (inv. Nr. KJ 2571), kura bojātā pusloces veida inkrustācijas plāksnīte stobra tievgali atsedz zem tās esošo laides koka daļu (Radohs 2018, 115) (8. att.).

Līdzīgas grāvja ēkā atrastajai – skaldņotas – ir arī piecas citas Cēsu pili iegūtas stobra tievgaļa plāksnes (V att. 1, 4–7). Gludu pusloku veido tikai divas atlikušās plāksnītes – 2008. gadā pils tilta priekšpils galā iegūtā CM 111051 (V att.: 8) un kāda plāksnīte, kas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā glabāta bez inventāra numura (V att.: 9). Stobra tievgaļa pusloces ir neiztrūkstošs elements gan pistoļu, gan garstobra ieroču laides dekorā. Katram ierocim bijis tikai viens šāds elements, kālab šo senlietu uzskaitījums 3. tabulā vienlaicīgi ir arī savdabīga “viesu grāmata”. Cita veida unikālie laides inkrustācijas elementi Cēsu pili iegūti mazākā skaitā.

Stobra atslēgu plāksnes un tās pavadošās plāksnes

Stobrs ugunsieroča laidē tika nostiprināts, caur tam pierīkotai dzelzs cilpai un tai atbilstošiem urbumiem laidē iedzenot asi vai ķīli (Thierbach 1905, 94; Tarassuk 1986, 70, 74; Barišņikovs 2017, 136). Šīs asi vai ķīlus dēvē par stobra atslēgām (angļu *key*). Stobra atslēgām laidē veidoto urbumu izejas punkti laidņu meistariem devuši iespēju tos dažādā veidā iekļaut laides dekora kompozīcijās. Attiecīgi uz šo elementu funkciju ierocī norāda tajos asīm izveidotie caurumi (Миляев 2020a, 242). Cēsu pils arheoloģiskajā materiālā izšķiramas četru formu stobra atslēgas plāksnes – taisnstūrveida, lāsesveida, rozetes veida un figurālas.

Četras taisnstūra veida plāksnes – VI 213: 1958, 2581, 9109 un CM 106617 – dažādās vietās pils teritorijā iegūtas attiecīgi 1978., 1980., 2003. un 2004. gada izrakumu gaitā (IV att.: 3–6). Plāksniņu forma un rotājums savstarpēji nav līdzīgi, katra no tām, visticamāk, nākusi no cita ieroča. Līdz mūsu dienām saglabāto ieroču laides dekora kompozīcijas liecina, ka senatnē katrai no šīm plāksnītēm laides pretējā pusē bijusi otra spoguļskatā identiska plāksnīte. Tas attiecināms arī uz pārējām, citas formas stobra atslēgu plāksnēm.

2004. gada izrakumu gaitā par kaula adatu noturētajai lāsesveida plāksnei CM 106689 paralēles rodamas gan arbaletu, gan ugunsieroču (piem., Brooker 2007, 19. att.; CMA: 55.2000) laides rotājumā. Otra šāda kaula plāksnīte – VI 213: 8679 – iegūta izrakumos 2001. gadā (VI att.: 7, 8). Tā kā pili konstatēti vairāki no kaula darināti ugunsieroču laides elementi, bet arbaletu laides plāksnes izgatavotas vienīgi no aļņa raga (sk. zemsvītras piezīmi 156. lpp.), ar lielāku ticamību uzskatāms, ka arī šie lāsesveida elementi senatnē rotājuši ugunsieroču laides. To netieši apliecina arī trešā, 2001. gada izrakumos iegūtā lāsesveida plāksnīte VI 213: 8684, kuras virsmā nav urbuma, bez kura arbaleta laides sānu plāksnes nav iedomājamas (VI att.: 9). Šādas “liekas” plāksnītes ugunsieroču laides rotājumā lietotas, lai vizuāli līdzsvarotu palaides kompozicionālo laukumu gadījumā, kad funkcionālais elements (stobra atslēgas plāksne) viens pats pārlietu dominētu rotājamā laukumā vai pretēji – viena elementa iespaids uz rotājamo laukumu bijis pārlietu niecīgs. Šādas “liekās” plāksnes var dēvēt par stobra atslēgas pavadošajām plāksnēm.

Visās trijās lāsesveida plāksnītēs gravēts līdzīgs augu stila motīvs. Plāksnītes CM 106689 gravējumā šis motīvs ticis vienkāršots. Jāpiebilst, ka ne vien motīva, bet arī izpildījuma ziņā šī plāksnīte līdzinās iepriekš par piemēru minētā ieroča (Brooker 2007, 19. att.) stobra atslēgas plāksnēm tādā mērā, kas teju neatstāj vietu šaubām par to izcelsmi viena un tā paša laidņu meistara darbnīcā. Līdz mūsu dienām Štīrijas arsenālā saglabātais ierocis – pistole – izgatavots Nirnbergā 1566. gadā (Brooker 2007, 14); tas rotāts ļoti atturīgi un vienkārši. Netiešas norādes uz to, ka vismaz daļa ieroču, kas par sevi atstājuši liecības Cēsu pils kultūrslānī, ir tikuši darināti 16. gadsimta 60. gados un bijuši atturīgi rotāti, rodamas, izvērtējot arī citus atradumus, kuri šajā pētījumā tiks aplūkoti turpmāk.

Figurālas stobra atslēgu plāksnes minēto kompozīcijas problēmu risina bieži pavisam neuzkrītošā veidā – iekļaujoties ieroča vispārējā kompozīcijā un stobra asi neuzsverot kā centrālu punktu. Tā, šķietami gluži nejaušā vietā urbums izveidots plāksnītē VI 213: 244 (VI att.: 10). Plāksnītes liektā mugura gan vieš zināmas aizdomas par labu citai tās iespējamai funkcijai – kā stobra resgaļa sānu plāksnei.

Bez jau apskatītajām plāksnītēm kā stobra atslēgas rozetes veida plāksni var interpretēt 1975. gadā pie ziemeļu torņa, būvgružus vācot, iegūto apaļas formas priekšmetu ar urbumu centrā un gravētu rotājumu (VI att.: 11).

Gaiļa plāksnes

Samērā bieži, bet ne vienmēr laide ar atsevišķu plāksnīti tikusi rotāta arī pie gaiļa mēlītes pamatnes. Raksturīga šādu plāksnīšu iezīme ir garens caurums, kas veidots to centrālajā daļā, vai garens iegriezums plāksnītes malā. Pēc šīs pazīmes kā gaiļa plāksnes Cēsu pils arheoloģiskajā materiālā identificējami divi šaujamieroču laides dekoratīvie elementi – CM 106644 un CM 107636. Abi atradumi iegūti pils kodola daļā 2004. un 2005. gada izrakumu gaitā (VI att.: 1, 2).

Stobra resgali rotājošas plāksnes

Ne vien laides, bet arī stobra resgalis izpelnījies īpašu 16. gadsimtā strādājušo laižu meistarū uzmanību. Lai vizuāli sapludinātu ieroča izgatavošanā lietotos materiālus vienotā ansamblī, laides augšpuse pie stobra resgaļa tikusi rotāta ar divām vai trim gravētām briežraga vai kaula plāksnītēm. Atkarībā no to novietojuma stobra resgali rotājošās plāksnes var iedalīt centrālajās (jeb gala) un sānu plāksnēs. Pēdējās atkarībā no to novietojuma pret centrālo stobra resgaļa plāksni iespējams tālāk iedalīt labās un kreisās puses stobra resgaļa plāksnēs.

Ar zināmu varbūtību var pieņemt, ka stobra resgaļa centrālās plāksnes funkciju laides dekorā senatnē pildījušas divas Cēsu pili iegūtās plāksnītes.

Viena no tām ir taisnstūrveida plāksnīte 1984. gadā grāvja ēkā iegūtajā kopatradumā VI 213: 4066. Viens tās gals ir taisns, bet otrs veidots trijstūra formā (VII att.: 10). Stobra resgaļa plāksnes nereti darinātas šādā formā (piemēram, arī plašākai publikai pazīstamais “krucifiksa” elements Bauskas pils arheoloģiskajā materiālā (Ose 2016, 239) patiesībā ir stobra resgaļa centrālā plāksne ar smailu galu (sal. Radohs/Ansoerge 2014, 24.–26. att.). Tomēr iespējams, ka Cēsu pils atradumam ieroča laides rotājumā bijusi kāda cita funkcija.

Arī otrai – 2006. gada izrakumos iegūtai kaula plāksnītei CM 107988 viens gals veidots trijstūra formā (VII att.: 9). Pretējais gals tai nolūzis, tālab iespējams, ka arī tas bijis identiskas formas; varbūt nolūzušajā daļā bijis urbums. Tādā gadījumā plāksnīte būtu uzskatāma vai nu par stobra atslēgas plāksni, vai citu dekoratīvu elementu ieroča palaidē.

Stobra resgaļa sānus rotājošās plāksnītes atrastas daudz lielākā skaitā – astoņas (VII att.: 1–8).

Raksturīga šo elementu iezīme ir viena pret plāksnītes nerotāto pusi šaurā leņķī slīpināta mala. Viena vai abas to sānu malas var būt viegli izliektas. Arī plāksnītē gravētais ornaments daļā laukuma var “iziet” ārpus plāksnītes robežām; tādā gadījumā tas turpināties stobra resgaļa dekora centrālajā plāksnītē. Ja plāksnītē gravētas figūras, nereti tās vērstas pret vienu plāksnītes malu (kā Cēsu pili iegūtajām CM 107718 un CM 107967). Šo atradumu raksturlielumi atspoguļoti 4. tabulā.

Figurālas dekoratīvās inkrustācijas plāksnītes

Figurālo inkrustācijas plāksnīšu formu nosaka tajā gravētā ornamenta aprises. Uz ieroča laides tās var būt brīvi izvietotas laukumos, ko jau nesedz plāksnes ar noteiktu novietojumu uz laides virsmas.

Šīs funkcionālās grupas daudzskaitlīgākais pārstāvis ir 2005. gada izrakumos pils pagalmā iegūts kopatradums CM 107633, kuru sastāda 68 no brieža raga darināti elementi. No tiem 49 ir maza izmēra figurālas plāksnītes, kuras pēc formas un rotājuma tālāk iedalāmas septiņās grupās (sk. 5. att.). Divas grupas (septiņas un astoņas plāksnītes katrā) veido ar augu ornamentu rotātas trapeceveida plāksnītes⁴ (IX att.: 6, 7).

Vēl divās grupās (trīs un četras plāksnītes katrā) nošķiramas plāksnītes, kas rotātas ar ziedu ornamentu (IX att.: 4, 5). Savukārt divas citas grupas (11 un 12 plāksnītes katrā) veido ziedlapiņas vai lāses formā darināti elementi (IX att.: 2, 3). Abu grupu plāksnītes savstarpēji atšķiras vienīgi ar to, ka tās darinātas viena otras spoguļskatā. Visbeidzot, atsevišķā grupā iedalāmas četras rombveida plāksnītes, kuras to vidusdaļā rotā neliels aplītis un no tā radiējošas līnijas (IX att.: 1).

Kā liecina kopatraduma sastāvā esošo dekoratīvo josliņu fragmentārais raksturs, kā arī elementāru lielāka izmēra laides dekoratīvo elementu (piem., lādspieķa atveres plāksnes, stobra tievgaļa puslocekis) trūkums tajā, šie dekoratīvie elementi pārstāv jau senatnē bojāta ugunsieroča laides daļu.

Visu dekoratīvo elementu oriģinālo izkārtojumu uz ieroča laides visai uzticami iespējams rekonstruēt, pateicoties tuvai analogijai – līdz mūsu dienām saglabātai pistolei, kuras attēli plašākai publikai pieejami vācu izsoļu nama *Landshuter Rüstammer GmbH & Co.* KG 2017. gada 6. oktobrī rīkotas izsoles katalogā (3. un 9. att.) (Landshuter Rüstammer 2017, 33, 35).

Pēc šīs analogijas skaidri redzams, ka Cēsu pils kopatraduma plāksnītes senatnē veidojušas daļu no pistoles pogas rotājuma. Tāda atziņa par Cēsu pils kopatradumam

⁴ Šīm ļoti līdzīga trapeceveida plāksnīte, identificēta kā iespējams ķemmes rotājuma elements, iegūta izrakumos Snēkā (*Sneek*), Nīderlandē. Tā datēta ar laiku no 17. līdz 19. gadsimtam (Ufkes *et al.* 2008, 207, 350, 14.24. att.).

tuvām paralēlēm ļāvusi atpazīt piecas Saksijas kūrfirstu arsenālam piederīgas, mūsdienās Drēzdenes valsts mākslas kolekcijās glabātas pistoles (SKD: J 0024, J 0039, J 0096, J 0103 un J 0155). Četrām no tām (SKD: J 0039, J 0096, J 0103 un J 0155) laika posmā no 1566. līdz 1567. gadam stobrus darinājis kāds neidentificēts vācu meistars ar iniciāļiem "A. L." (sk. 13. att.). Par piekto pistoli (SKD: J 0024) zināms, ka tā darināta Braunšveigā laikā starp 1560. un 1570. gadu (sk. priekšmetu informāciju SKD digitalizētajā kolekcijā). Kaut visai skopas, šādas ziņas daudz maz konkretizē Cēsu pils atraduma izgatavošanas laiku (Livonijas kara pirmā desmitgade). Savukārt minētā izsoļu nama katalogā norādīts, ka ar sākumcenu 10 000 eiro izsolāmais ierocis darināts Drēzdenē vai Augsburgā ap 1575. gadu. Izvērtējot kataloga saturu kopumā, tomēr jāatzīst, ka šīs informācijas uzticamība nav tik augsta kā par antikvāro priekšmetu pieprasītā cena.

Par vācu zemēm kā šādi rotātu ieroču izgatavošanas vietu gan sākotnēji lielu šaubu nevar būt, savukārt iemesli, kālab Braunšveigas, Drēzdenes vai Augsburgas amatniecības saistība ar konkrēto rotājuma motīvu ir arbitrāra, tiks izskaidroti atsevišķā šī pētījuma nodaļā (175. lpp.).

Jāpiemin, ka izsoļu namā nonākušo ieroci rotā vairāk nekā 500 atsevišķu briežraga elementu; tātad arheoloģizējoties šāds ierocis varētu radīt pat ap pustūkstoti atsevišķu atradumu vienību.



9. att. Būtiskāko un krāšņāko rotājuma daļu grezna ieroča laidē allaž veido liels daudzums mazu figurālu inkrustācijas plāksniņu (Landshuter Rüstammer 2017, 35)

Savukārt no Saksijas arsenāla nākušie ieroči ar līdzīgu pogas dekoru ir rotāti vienkāršāk, to laides grezno kopumā "tikai" nedaudz vairāk par 150 atsevišķu inkrustācijas elementu (13. att.).

Minētais novērojums ļauj abu ieroču rotājuma "greznumu" savstarpēji salīdzināt ar matemātiskas proporcijas palīdzību. Tas izdarāms šādi: par "neaizvietojamiem" laides rotājumā pieņemot piecus elementus (stobra tievgaļa pusloci, lādspieķa atveres pusloci, pogas rondeli un abas stobra resgaļa plāksnes) un pret tiem, kā pret 1, izsakot pārējo jeb aizvietojamu elementu proporciju. Bagātīgāk greznotā ieroča laides rotājuma proporcija tādējādi būtu aptuveni $500:5=100:1$, savukārt iepriekš minēto vienkāršāk rotāto ieroču rotājumu proporcija lēšama kā aptuveni $30:1$.

Atsevišķas figurālās plāksnes

Visai lielā skaitā iegūtie šaujamieroču laides dekora unikālie elementi (visvairāk iegūtas stobra tievgaļa pusloces – deviņas) vedina sagaidīt vismaz desmitkārtēju šajā funkcionālajā grupā ierindojamu atradumu skaitu. Atkarībā no iecerētās rotājuma kompozīcijas laides virsmās izvietotās figurālās plāksnītes parasti veidojušas būtiskāko un krāšņāko rotājuma daļu (9. att.). Tomēr izrakumos gūtais materiāls atspoguļo pavisam citu realitāti – ārpus kopatraduma CM 107633 sastāvā esošajām pilī iegūtās tikai divas citas figurālās plāksnītes. Viena – 1992. gada izrakumos ziemeļu torņa pakājē iegūta 4,2 centimetrus gara, 2,1 centimetru plata un 1,7–3,0 milimetrus bieza no porainas brieža raga pamatnes akanta dzinuma formā darināta plāksnīte (IX att.: 8). Otra plāksnīte (IX att.: 9), uz kuras atveidots šķelmīgs puto jeb amors (itāļu *putto*, *amorino*), iegūta 2005. gada izrakumos. Plāksnītes garums – 3,05 cm, platums – 1,3 cm, biezums – 1,5–1,7 mm. Tā kā figurālās inkrustācijas plāksnes formas ziņā nav "piesaistītas" kādai konkrētai laides daļai, šādas spārnotu nebēdņu seiņas var būt rotājušas īsstobra vai garstobra ieroča laidī teju jebkurā brīvā tās laukumā. Tomēr novērojums, ka visai līdzīgi puto atveidi rotā vairāku līdz mūsdienām saglabātu pistoļu palaidēs (SKD: J 0024; J 0087), šī Cēsu pils atraduma gadījumā kļūst nozīmīgs tad, ja to vērtē paplašinātās otrās izpildījuma grupas kontekstā (168. lpp.). Šīs izpildījuma grupas elementi savulaik dekorējuši kādu pistoli.

Rotājošās josliņas

Gravētas josliņas 16. gadsimta nogalē rotāto šaujamieroču laidēs norobežojušas dekorējamās laukumus. Atsevišķas arheoloģiski iegūtas josliņas agrāko novietojumu laidē droši konstatēt ir grūti, it sevišķi tad, ja josliņa saglabājusies fragmentāri un nav zināms tās pilns garums. Tomēr rūsas pēdas uz Cēsu pilī iegūto josliņu CM 106707 un CM 107625 (VIII att.: 10, 11) virsmām visai droši ļauj pieņemt, ka tās bijušas izvietotas palaidēs un stobra saskares līnijā. Novērojams, ka viena šo josliņu stobram tuvākā mala darināta slīpa vai noapaļota. Taču arī citviet laidē izvietoto josliņu malas var būt noapaļotas, jo parasti tās rotājušas laides šķautnes. Josliņa CM 107991 darināta lēcveida profilā (VIII att.: 16).

Atsevišķās josliņās gravētajam ornamentam rodamas paralēles citu pilī iegūto šaujamieroču laides dekoratīvo elementu virsmās. Josliņas VI 213: 92 rotājums līdzinās pistoles pogas segmentveida elementa VI 213: 2051 un ar pistoli VI 213: 4066 iegūtā laides gredzena virsmā grieztajam ornamentam (VIII att.: 1; I att.: 5, 11). Novērojama

arī savstarpēja līdzība dažu šīs grupas priekšmetu vidū (VIII att.: 8, 9). Šo dekoratīvo elementu ornamentā izmantoti vienkārši un ieroču rotāšanai bieži izmantoti motīvi, kālab secinājumi par to iespējamo saistību viena un tā paša ugunsieroča rotājumā pagaidām būtu pārsteidzīgi. Turpmākajos pētījumos noskaidrojams, vai to gravēšanā lietots viens darbarīku komplekts.

Līdz mūsu dienām saglabātajos ieročos novērojams, ka bieži laides rotājošo josliņu ornaments viena ieroča ietvaros variē, proti, ne visas ieroča laides dekoratīvās josliņas rotā viens un tas pats ornaments.

Īpatnējs motīvs rotā josliņas VI 213: 506 (VIII att.: 2) virsmu. Tā vizuālais stils un līniju raksturs vedina domāt, ka par modeli tam izmantota kāda vienkārša vara dzeluma drukas darba marginālija vai šaujamieroča dzelzs daļās darināts gravējums (sal., piem., Tarassuk 1986, 64., 65. att.). Pili iegūto laides rotājuma josliņu raksturlielumi atspoguļoti 5. tabulā.

Rotājošas stīgas

Rotājošās stīgas ir šauras briežraga josliņas, kas, liektā, likloču vai spirāles līnijā vijoties laides rotātajās virsmās, savieno atsevišķu figurālu plāksniņu grupas (10. att.: B) vai, nošķirot laukumus mikromozaiķas rotātajās virsmās, tās lineāri strukturē. Ar mikromozaiķu šeit jāsaprot bagātīgs rotājums ar ļoti sīkiem figurāliem inkrustācijas elementiem (10. att.: A); šādi nereti dekorēti greznākie 16. gadsimta rokas ugunsieroči, parasti pistoles (piem., V&A, No. 612-1893; SKD: J 0050; J 0055; J 0141). Lai gan mikromozaiķas tehnikā rotāta laide var saturēt pat vairākus tūkstošus dažu milimetru lielu inkrustācijas elementu, arheoloģiski Cēsu pili šādi elementi nav iegūti. Tomēr rotājošo stīgu atradumi netieši liecina par laidī (vai laidēm), kas vairāk vai mazāk bagātīgi rotāta sīkākām figurāliem elementiem.



10. att. Rotājošas stīgas mikromozaiķas (A) un lielāku figurālu inkrustācijas elementu (B) rotātos laukumos
muzea.malopolska.pl/en/objects-list/1243
metmuseum.org/art/collection/search/33769

Visi pieci Cēsu pili iegūtie rotājošo stīgu fragmenti veidoti trijstūra profilā (VIII att.: 17, 18). Tas liecina, ka šo elementu izgatavošanai un nostiprināšanai laides virsmā lietots trijstūra formas kaltniņš. Trijstūra kaltniņš, kā liecina V veida iegriezumi gravēto līniju galos, izmantots arī vairāku pili iegūto plāksniņu rotāšanai. Stīgu trijstūra profila augstums ir 2,5–3,2 mm, bet ieroča laides virsmā rotājošās stīgas bijušas redzamas kā 1,2–2,2 mm platas, liektas vai likloča līnijas. Mākslīgi veidoto liekumu priekšmeti saglabājuši par spīti zemē pavadītajiem gadsimtiem; domājams, tas stīgām piešķirts, izmantojot briežraga termoplastiskās īpašības – ūdenī izmērcētu materiālu karsējot. Fragmentu garums – 3,6–5,6 cm.

Laides inkrustācijas elementi ar neskaidru funkciju

Atsevišķu atradumu fragmentārā rakstura vai netipiskās formas dēļ sešu Cēsu pili iegūto šaujamieroču laides inkrustācijas plāksniņu sākotnējo funkciju ieroča laides dekorā šī pētījuma gaitā nav izdevies noskaidrot (IX att.: 10–14).

IZPILDĪJUMS

Vērtējot ugunsieroču laides dekoratīvo plāksniņu izpildījumu, iespējams tās grupēt veidā, kas atkarībā no iegūto arheoloģisko liecību apjoma aptuveni rekonstruē atsevišķa ieroča laides rotājuma kompozīciju. Par izpildījuma grupu definējošo kritēriju primāri var kalpot dekoratīvo elementu izgatavošanai izvēlētais materiāls vai to ornamenta gravējumā atkārtoti grafiski motīvi. Tomēr, lai kādu ieroci rotājušos elementus no visu arheoloģisko liecību kopuma nodalītu precīzāk un pamatotāk, būtu jāizvēlas pētniecības metodes, kas ļauj pārvarēt ar neapbruņotu aci veiktu novērojumu nepilnības. Tādēļ turpmākos pētījumos izpildījuma grupu nodalīšanai jāveic gravējuma līniju iezīmīgāko daļu palielinājuma fotogrāfiju analīze, tā nosakot viena darbarīka lietojuma pēdas atsevišķu plāksniņu virsmās.

Ievērojot izpildījuma grupu primāros kritērijus – izgatavošanā izmantoto materiālu un atkārtoto grafiskos motīvus –, no Cēsu pili iegūto dekoratīvo plāksniņu kopuma iespējams izšķirt divas lielākas atradumu grupas.

Vienu no tām – pirmo grupu – veido 16 no kaula izgatavoti dekorējošie laides elementi (6. tabula). Izņemot šos dekoratīvos elementus, pārējie Cēsu pili iegūtie eksemplāri darināti no briežraga. Šajā izpildījuma grupā unikālie elementi – vaiga plāksne, lādspieķa atveres pusloce, gaiļa plāksne un prapju kastītes vāciņa rotājošā plāksne – pārstāvēti vienā eksemplārā, bet stobra atslēgu plāksnes un tās pavadošās plāksnītes darinātas plašā formu daudzveidībā. Dažādu formu plāksnes rotā arī līdz mūsu dienām saglabātu garstobra ugunsieroču palaidēs (piem., RA: XII.1073; WaC: A1079; MMA: 28.100.7; MMA: 34.60), tādēļ pati par sevi tā nebūtu neparasta parādība. Taču atšķirīgs ir arī šo kaula plāksniņu gravējuma izpildījums. Sevišķi izceļas plāksniņu VI 213: 270, VI 213: 9109, VI 213: 9162 un CM 107988 šķietami nevērīgais vai neprasmīgais rotājošā motīva gravējums (IX att.: 10; IX att.: 13; VI att.: 5; VII att.: 9), kas norāda uz smalkākam darbam nepieciešamu darbarīku vai prasmju trūkumu. Savukārt stobra atslēgas plāksnītes CM 106617

(VI att.: 6) gravējuma līniju raksturs līdzinās otrai izpildījuma grupai iezīmīgam precīzajam un dinamiskajam grafiskajam stilam. Savstarpējas atšķirības novērojamas arī lādspiēķa pusloces VI 213: 4515 un prapju kastītes vāciņa gravējuma izpildījumā (IV att.: 2; II att.: 8). Tālab jādomā, ka šīs izpildījuma grupas priekšmeti pārstāv vismaz divus ieročus. Vaiga plāksne un prapju kastītes nosegvāciņa dekors liecina, ka vismaz viens no tiem bijis garstobra ierocis.

Vairākums šīs izpildījuma grupas plāksnišu uzietas izrakumos rietumu korpusa trešajā pagrabtelpā. Tā kā šajā pils daļā iegūtas arī citas dekoratīvās laides plāksnītes, jāņem vērā, ka turpat blakus – pie rietumu korpusa pagalma sienas – 2006. gada izrakumos iegūto arkebūzas stobru (CM 115076) ar šo dekoratīvo plāksnišu grupu droši saistīt nevar.

Otras izpildījuma grupas raksturīga iezīme ir dubultlīniju motīvs, kas lietots plāksnišu gravējuma brīvo laukumu aizpildīšanai. Pēc šīs pazīmes pils arheoloģiskajā materiālā atsevišķā grupā iedalāmi pieci laidī rotājošie elementi (VIII att.: 3; VII att.: 7, 8; IX att.: 14; II att.: 3). Lai arī četrus citu intarsijas plāksnišu (IV att.: 5; IX att.: 9; II att.: 1, 5) gravējumā otrai izpildījuma grupai raksturīgais dubultlīniju motīvs nav izmantots, to līniju zīmējuma izteiksmīgais un dinamiskais stils ir uzkrītoši līdzīgs jau piecu nosaukto plāksnišu gravējuma rokrakstam. Tālab šos rotājošos elementus var iedalīt atsevišķā grupā kā otrās izpildījuma grupas paplašinājumu. Pat paplašinātās otrās grupas elementu funkcijas ieroča laides dekorā nav dublētās (sk. 7. tabulu), un tas ļauj pieņemt, ka tie visi sākotnēji varētu būt rotājuši viena ieroča laidī. Ieroča roktura sāna plāksne CM 107994 un jostas āķa apakšējā plāksne CM 109972 šīs izpildījuma grupas sastāvā liecina, ka šīs ierocis ir bijusi pistole.

KONTEKSTUĀLĀS GRUPAS

Divās lielākās grupās vairākus atradumus ļauj iedalīt to arheoloģiskais konteksts. Pirmās grupas – kopatraduma CM 107633 – sastāvs un interpretācija iztirzāti jau iepriekšējās nodaļās.

Otru nozīmīgāko kontekstuālo grupu veido četras dekoratīvās plāksnītes, kas iegūtas kopā ar ugunsieroča dzelzs daļām 1984. gada izrakumos un dokumentētas ar piezīmi “pie pistoles” (I att.: 11; V att.: 3; VI att.: 6; VII att.: 10). Tās izpildījuma ziņā nav saderīgas ar stobra tievgaļa pusloces veida dekoratīvo elementu, kas jau piesaistīts pie pistoles dzelzs stobra, jo pēdējais darināts, izmantojot citu darbarīku komplektu, un tā izpildījums ir salīdzinoši paviršāks. Arī šīs grupas sastāvā esošās stobra resgaļa labās puses dekoratīvās plāksnītes gravējums izpildījuma ziņā ievērojami atšķiras no abu pārējo elementu – laides resgaļa gredzena un iespējamās stobra resgaļa centrālās plāksnītes – rotājuma. Tādēļ šiem četriem atradumiem iespējami divi traktējumi – vai nu atšķirīgais plāksnišu izpildījums ir liecība par pistoles rotājuma labošanu, vai arī atradumam pievienotā priekšmetu grupa atspoguļo kultūrlāni nejausi veidojušos kontekstu. Līdzīgi tas noticis ar Cēsu pili iegūtas kaula ķemmes atradumu VI 213: 5000. Tam kā šīs ķemmes fragmenti pievienoti vairāki ar ķemmi tomēr nesavietojami kaula plāksnišu fragmenti un pat zivs asaka.

LUKSUSS? AR APDOMU UN PRASMI VILKTU LĪNIJU JAUTĀJUMS

Kā minēts pētījuma sākumā, 16. gadsimta nogalē rata aizdedzes šaujamierocis bija ne vien apbruņojuma elements, bet, rotāts atbilstoši tā īpašnieka gaumei un rocībai, bieži kalpoja arī par greznumlietu un sociālā statusa simbolu.

Mūsdienās mazāk aktuāli ir luksusprecēs saskatīt īpašnieka erudīcijas apliecinājumus, tādēļ jo apbrīnojamāki šķiet renesanses laikmeta cilvēka centieni dārga ieroča rotājumā ievīt vizuālas atsauces uz antikās pasaules mītiem vai vēsturiskām leģendām kā norādi uz īpašnieka zināšanām un izpratni šajā jomā. Kā labu piemēru teiktajam var minēt 1558. gadā Braunšveigā, Vācijā, darinātu arkebūzu, kas patlaban glabājas Valsts vēstures muzejā Krievijā. Arkebūzas laidē secīgi izkārtotu tēlu kompozīcija skatītājam atklāj daudzslāņainu vēstījumu (Герасимова 2013). Citkārt, lai izmantotās alegorijas būtu vieglāk nolasāmas, tās ieroča laidē paskaidrotas arī tekstuāli, kā tas darīts pistoļu pārī no Lihtenšteinas prinču ieroču kolekcijas; tās darinātas laikā starp 1580. un 1590. gadu (Pyhrr 1987, 150, 151; Pyhrr 1985a, 118). Šādu alegoriju un vizuālu atsauču klātbūtne ieroča laides dekorā norāda uz pārdomāti un rūpīgi rotātu, tādēļ, iespējams, arī īpatnējāku un dārgāku eksemplāru. Arī pulvera ragi kā šaujamieroča aksesuāri nereti rotāti ar tematiski labi pārdomātām kompozīcijām (piem., MMA: 46.56; RA: XIII.10).

Otrs augstvērtīgu ieroču rotāšanā 16. gadsimta nogalē lietots paņēmieni ieroča laides laukumu neuzsver kā noteiktas tematikas vizuālajam naratīvam sagatavotu skatuvi, bet gan to bagātīgi aizpilda sīkiem, grafiski izsmalcinātiem elementiem ar nelielu simbolisko svaru vai vispār bez tā. Šajā gadījumā par ieroča izsmalcinātību liecina lielais tā rotāšanā izmantoto figurālo inkrustācijas elementu skaits (Pyhrr 1987, 149).

Augstvērtīgi rotātu ieroču galvenā funkcija bijusi reprezentatīva, tie tika uztverti kā statusa priekšmeti vai reizumis – pat kā mākslas objekti. Dažkārt līdz mūsu dienām saglabāto eksemplāru izpētē konstatējams, ka no tiem gadsimtu gaitā nav izdarīts neviens šāviens. Savas mākslinieciskās vērtības dēļ augstākās sabiedrības pārstāvju vidū tie nereti pasniegti un saņemti kā dāvanas. Kā apbrīnas vērti luksusa priekšmeti tie papildinājuši ietekmīgu personu mākslas (vācu *Kunstkammer*) vai ieroču (vācu *Gewehrakammern*) kolekcijas (Hayward 1973, 2; Tarassuk 1986, 65; Pyhrr 1985a, 117, 119; Grabowska 1983, 478).

Tomēr apgalvot, ka ikviens rotāts ierocis ir uztverams kā 16. gadsimta luksusprece, nebūtu korekti. Ieroči ar rata aizdedzes mehānismu paši par sevi viennozīmīgi ir vērtējami kā dārgāki, efektīvāki un tādējādi galvas tiesu pārāki par ierindas ieročiem ar degļa aizdedzi, taču arī to vidū kā izaicinājums eventuālā īpašnieka rocībai iezīmējas skaidra hierarhija. Arī mūsdienās ne visi var un ne ikvienam nepieciešams atļauties automobili. Bet vai tālab vairākas desmitgades vecs *Volkswagen* un ekskluzīvs sporta kabriolets vienādā mērā uzskatāmi par luksusprecēm?

Uz plašākam patērētāju lokam vai pat vairāku simtu eksemplāru lielās tirāžās karaspēka vajadzībām darināto rata atslēgas ieroču fona (Brooker/Lehner 1975, 110; North/Hogg 1977, 34; Thierbach 1905, 90) iepriekš aprakstītie piemēri patiesi izceļas kā sava

laikmeta luksuss. Lai šajā aspektā gūtu priekšstatu par Cēsu pili nonākušajiem ieročiem, jāvērtē ne vien iegūto atradumu skaits un to funkcija ieroča dekorā, bet arī tās vizuālās reprezentācijas, kas, gravētas laides rotājuma plāksnītēs, saglabājušās līdz mūsu dienām.

Cēsu viduslaiku pili arheoloģiski iegūtās šaujamieroču dekoratīvās plāksnes un josliņas galvenokārt rotātas ar augu, ģeometrisku figūru vai līniju un vijumu ornamentu. Figurālajos atainojumos izmantotajiem tēliem – pūķiem (vācu *Lindwurmer*) vai baziliskiem, *putto*, maskaronam – ir visai ierobežota simboliskā vai alegoriskā nozīme. Daļa no tiem, iespējams, lietoti tikai kā centrālā vizuālā vēstījuma marginālijas. Zīmīgi, ka līdzīgi gravēti motīvi rotā izrakumos Lādogā iegūtos rokas šaujamieroču laides dekoratīvos elementus (Миляев 2020a, 236). Šie atradumi nepārprotami atspoguļo vienkāršu karavīru – Zviedrijas nolīgtu algotņu – bruņojumu krievu–zviedru kara laikā (1610.–1617. gads) (Миляев 2020a, 245–247; Миляев 2020b).

Vienīgā Cēsu pils laides dekoratīvajos elementos gravētā vizuālā reprezentācija, kas paver plašākas naratīva iespējas, ir uz plāksnītes VI 213: 8705 atainotā kailas sievietes figūras daļa (IV att.: 7). Jādomā, pārējā kompozīcija risināta uz divām citām plāksnītei pieguļošām, visticamāk, lādspieķa kanāla nosegplāksnēm. Gravētais zīmējums apraujas pie vienas, uz apakšpusi slīpinātas plāksnītes malas. Kompozicionālais laukums, ko aizņēmtu viss figūras atveids, un pie sievietes figūras kreisā pleca redzamā kolonna, kas balsta arku, ļauj minēt, ka uz pārējām plāksnītēm varētu būt attēlots vēl arī otrs, atsevišķā nišā stāvošs personāžs.

Droši var uzskatīt, ka darba zīmējums šo plāksnišu izstrādei nav laižu meistara darbnīcā tapis oriģināldarbs. Dažādu priekšmetu rotāšanā nodarbinātie 16. gadsimta amatnieki ir bijuši izmanīgi sava laikmeta vizuālās mākslas paraugu kolekcionētāji, kopētāji un, eksistējošos elementus iesaistot jaunās kompozīcijas, arī interpreti (Hayward 1973, 3, 4; Pyhrr 1987, 153, 156; Pyhrr 1985a, 119, 122; Thornton 2004; Grabowska 1983, 478, 479). 16. gadsimta ražīgais drukas tehnoloģiju lietojums nodrošināja strauju mazās formas vizuālās mākslas darbu izplatību un apriti. Arī uz Cēsu pili iegūtās plāksnītes virsmas gravētā attēla izcelsme meklējama sava laikmeta vara grebuma drukas darbos. Pagaidām precīzi atbilstošu attēlu (kopējot tā kompozīcija var būt arī apgriezta spoguļskatā) ne līdz mūsu dienām saglabāta ieroča laides virsmās, ne attiecīgā laikmeta grafikas darbos nav izdevies uziet. Tomēr, vadoties no sižetiem līdzīgās kompozīcijās, kas rotā līdz mūsu dienām saglabātus ieročus, var izteikt vairākus minējumus par Cēsu pils plāksnītē attēloto figūru.

Kā šaujamieroča rotājumam tematiski visatbilstošāko motīvu var uzlūkot uz lodes stāvošu veiksmes dieves Fortūnas tēlu (piem., Pyhrr 1985b, 16, 17, Ffoulkes 1916, 338, WaC: A1078). Cēsu atradumā atveidotajai līdzīga, nišā uz lodes stāvoša Fortūnas figūra attēlota Albrehta Dīrera zīmējumā “Fortūna nišā” (Jopek 2004, 2). Tā kā Cēsu pils atradums neatklāj pilnu attēla kompozīciju, grūti saprotams, vai pie figūras pēdām vilktais pusloks ataino nišas dibenu vai, patiesi, lodi (11. att.: A).

Tomēr iecienīti renesanses laikmeta šaujamieroču rotājumā bijuši arī Veneras un Amora atainojumi (piem., RA: XII.1070; XII.1197; XII.1764; Tarassuk 1986, 115) (11. att.: B). Ja izpildījuma ziņā saderīgie – plāksnīte ar sievietes figūru un amora atveids (CM 107626) – sākotnēji patiesi rotājuši vienu un to pašu ieroci (sk. 168. lpp.), visai nešaubīgi varētu spriest par labu šī motīva lietojumam. Figurālā plāksnīte ar amora attēlu šai gadījumā kalpojusi par centrālās ainas vizuālu margināliju.

Cits šaujamieroču laidēs bieži pārstāvēts motīvs ir “Lukrēcijas nonāvēšanās” (piem., WaC: A1075; MMA: 34.60). Daudzsološākais pavediens šī motīva sasaistei ar attēlu, kas gravēts pili iegūtajā plāksnītē, ir kāda flāmu vara dzelumu meistara darināts Lukrēcijas atveids (NGA: 1943.3.5824) (11. att.: C). Tā autors, iespējams, Briselē 1505. gadā dzimušais Sanderss Aleksandrs van Brugsāls (*Sanders Alexander van Brugsal*), mūsdienās tiek pazīts pēc darināto gravējumu paraksta kā “Meistars S.” vai “Monogrammists S.” (*Master S., Monogrammist S.*). Šī amatnieka darbības posms izsekojams laika posmā starp 1516. un 1545. gadu. Tāpat kā laides plāksnītē attēlotās figūras, arī Meistara S. Lukrēcijas poza aizgūta no klasiskās mākslas, bet neparasts ir figūras novietojums – uz lodes. Jādomā, šādi Lukrēcijas motīvu risinājuši vēl arī citi renesanses vizuālās mākslas mazās formas meistari.

Mazs briežraga josliņas fragments VI 213: 241 ar gravētu cilvēka sejas attēlu iegūts 1974. gada izrakumos rietumu tornī. Atraduma nelielā izmēra un fragmentārā rakstura dēļ atainotais sižets nav nosakāms (IX att.: 12).

No visa iepriekš minētā secināms, ka Cēsu pili iegūtās ugunsieroču laides dekoratīvās plāksnītes par kādā mērā īpatnākiem un tālab dārgākiem ļauj uzskatīt divus to pārstāvētos ieročus – pistoles. Viena no tām bijusi rotāta ar otrās izpildījuma grupas dekoratīvajiem elementiem. Otra izcēlusies ar bagātīgu, neliela izmēra figurāliem intarsijas elementiem veidotu ornamentu, par ko liecības sniedz 2005. gada izrakumos iegūtais kopatradums CM 107633. Nevar izslēgt arī iespēju, ka kopatradumā iegūtās un otrās izpildījuma grupas dekoratīvās plāksnītes rotājušas vienu un to pašu ieroci, tomēr par to pārliecinātāk varētu spriest, salīdzinot abu šo grupu atradumu gravējuma mikroskopijas fotouzņēmumus.



11. att. Trīs 16. gadsimta rokas ugunsieroču laižu rotājumā bieži izmantoti motīvi sava laikmeta vizuālās mākslas paraugos: A – Fortūna nišā (A. Dīrers, 1498); B – Venera un Kupidons (L. Krānhs vecākais, 1506); C – Lukrēcijas nonāvēšanās (Monogrammist S., 16. gs. pirmā puse) metmuseum.org/art/collection/search/459225, metmuseum.org/art/collection/search/625298 nga.gov/collection/art-object-page.8755.html

Patlaban gan jāpieņem, ka kopatradumā iegūtie rotājošo stigu fragmenti norāda uz maza izmēra figurāliem intarsijas elementiem rotātu laidi, kamēr izpildījuma grupā nodalītie elementi liecina par laidi, kas dekorēta lielus laukumus aizpildošām plāksnēm.

Citu neliela izmēra inkrustācijas elementu trūkums Cēsu pils arheoloģiskajā materiālā var tikt skaidrots divējādi. Mazo izmēru dēļ (~1–10 mm) šādas plāksnītes izrakumu gaitā zemē ir grūti pamanāmas, tālab sevišķi plaša mēroga izrakumos ar gadījuma rakstura darbaspēku to klātbūtne kultūrslānī var netikt konstatēta. Taču, tā kā arheoloģizējoties katrs grezni rotāts ierocis var radīt vismaz ap pustūkstoti atsevišķu maza izmēra plāksnišu, to lielais skaits nepieļauj iespēju, ka netiktu gūts vismaz neliels šādu atradumu klāsts. Tālab jāsecina, ka Cēsu pili nonākušajiem ieročiem šāds rotājums nav bijis raksturīgs.

Pēc muzejos un ieroču kolekcijās saglabāto eksemplāru līdzības (piem., RA: XII.729; RA: XII.1200; CMA: 55.2000; SKD: J 0053; J 0096, Brooker 2007, 19. att.) lielāko tiesu no Cēsu pili nonākušajiem šaujamieročiem var raksturot kā visai atturīgi, ar lielākām intarsijas plāksnītēm iezīmīgākajās laides vietās rotātus ieročus, kuru galvenā funkcija, visai atbilstoši Livonijas kara apstākļiem, nav bijusi dekoratīva vai reprezentatīva (13. att.). Balstoties līdzībā ar Saksijas kūrfirstu miesassardzes karavīru apbruņošanai lielā skaitā darinātām pistolēm (piem., Brooker/Lehner 1975, 5.–7. att.; MMA: 14.25.1400b; SKD: J 0081; J 0083) (12. att.), var pieņemt, ka Cēsu pils ieroču laides virsmu inkrustācijas plāksnišu nerotātajos laukumos sedzis kokā grebtu nelielu izcilnišu ornaments. Šādi dekorētām laidēm gan nav raksturīgas rotājošas josliņas, kādas iegūtas Cēsu pili. Tādēļ, visticamāk, Cēsu pili lietoto ieroču laidēs lielākos laukumos atsedzies nerotāts koks. Ja iepriekš, vērtējot aizvietoājamo un neaizvietoājamo laides inkrustācijas elementu proporciju līdz mūsdienām saglabātu ieroču laidēs (165. lpp.), attiecība 30:1 šķita niecīgs lielums, tad jādomā, ka Cēsu pili lietoto ieroču laides dekorā šī proporcija bijusi <10:1.

Ne bez svara ir arī vienkāršs novērojums, ka neviens inkrustācijas elements neatspoguļo suņu, zaķu, briežu, putnu, mednieku, koku u. tml. atveidus – ar miera laika izklaidi, medībām saistītus motīvus, kādi rotā neskaitāmu līdz mūsu dienām saglabātu pistoļu un garstobra ieroču laides. Bet tieši medību šaujamieroču laides salīdzinājumā ar karam paredzētajiem ieročiem 16. gadsimtā greznotas ar vislielāko apdomu, rūpību un izsmalcinātību (Blair 1983, 52).

Vērtīgu papildinājumu šim nabadzīgajām ziņām par Cēsu pili lietoto ieroču estētisko un materiālo kvalitāti būtu iespējams gūt, laboratoriski analizējot no dzelzs darināto pistoles CM 105340 laidi. Līdz šim pistole interpretēta kā dārgs un īpašs ierocis (Barišņikovs 2017, 139), taču, uzmeklējot šim ierocim līdzīgus darinājumus līdz mūsu dienām saglabāto pistoļu vidū, šāds apgalvojums vairs nešķiet viennozīmīgs. Vairākas Vollesa (*Wallace*) kolekcijā Londonā glabātas šāda veida pistoles ar dzelzs laidi, rotātas gravējuma un zeltījuma tehnikā (piem., WaC: A1167 A1168; A1169; A1170). Savukārt Cēsu pils atradumam vistuvākā paralēle šajā kolekcijā – A1171 – ir nerotāta. Nerotāti eksemplāri sastopami arī citās ieroču kolekcijās (piem., KSD: J 0137). Pārlicenošāk par statusa simbolu šo Cēsu pili iegūto ieroci varētu uzskatīt, ja analizēs uz laides virsmas tiktu konstatētas citu metālu (zelts, sudrabs, varš) pārklājuma pēdas. Turpinot 2006. gada izrakumos pie rietumu korpusa pagalma sienas iegūtā garstobra šaujamieroča stobra CM 10236 izpēti, noskaidrojams, vai tā stobra kanāls ir rievots. Rievojums (vācu *Riffelung*) norādītu uz tehnoloģiski izsmalcinātāku un dārgāku ieroci (Pyhrr 1985a, 121).

IESPĒJAMIE ARHEOLOĢISKĀ MATERIĀLA ATSGUĻOTO ŠAUJAMIEROČU AGRĀKIE ĪPAŠNIEKI UN IZGATAVOŠANAS VIETAS

Spriežot pēc Cēsu viduslaiku pili iegūto šaujamieroču dekoratīvo elementu lielā skaita, ir skaidrs, ka to atrašanās kultūrslānī nav saistāma ar nejaušu to nozaudēšanu ieroču nēsāšanas laikā. Pat arheoloģiskajos pieminekļos, kuros uzietas liecības par laides rotājošo amatnieku darbību, šādu atradumu skaits ir krietni mazāks (Radohs 2018, 116, 117). Rokas šaujamieroču un atsevišķu to daļu arheoloģisku atradumu koncentrācijas vispamatotāk tiek skaidrotas kā aktīvas karadarbības rezultāts (Милев 2020a, 246; Милев *et al.* 2020, 188). Arī lielākas un mazākas gadsimtu garumā rūpīgi glabātas un koptas vēsturisko ieroču kolekcijas visā Eiropā ļauj noprast, ka aiz laba prāta un vieglu roku šie skaistie ieroči novārtā atstāti netiek. Tālab, visticamāk, Cēsu pils atradumi ir saistāmi ar Livonijas kara notikumiem, uz ko, vadoties pēc Eiropā zināmajām paralēlēm, norāda arī aptuvenais to datējums – no 16. gadsimta sestās līdz astotajai desmitgadei. No kurienes šie ieroči nākuši un kas savulaik bijuši to īpašnieki, joprojām paliek jautājumi bez tiešas drošas atbildes. Tomēr, skatot šos jautājumus plašākā mērogā, skaidri iezīmējas galvenie meklējumu virzieni preti vairāk vai mazāk konkrētam to risinājumam.

Lai arī zināms, ka apbruņojuma ziņā Vācu ordenis allaž gājis vienā soli ar militārās tehnoloģijas attīstību, ļoti iespējams, ka to ar šiem ieročiem saista vienīgi pils kā vieta – tā Livonijas atzars kā organizācija pārstāja eksistēt 1562. gadā, laikā, kas tikai daļēji pārklājas ar šeit apskatīto pili iegūto rokas ugunsieroču daļu atradumu datējumu. Vienīgais laides rotājuma elements, ko visai uzticami iespējams attiecināt uz ordeņa pastāvēšanas laiku, ir 2001. gada izrakumos ziemeļu torņa pakājē iegūtā garstobra ieroča laides resgaļa plāksne VI 213: 8727 (156. lpp.). Neveikli veiktais gravējums un tā izgatavošanai lietotais materiāls – aļņa rags – to ļauj uzskatīt par pils arbaletu darbnīcas darinājumu (sk. zemsvītras piezīmi 156. lpp.). Gadījumā, ja ordeņa arsenālā tomēr bijis plašāks klāsts inkrustācijas tehnikā dekorētu ieroču, to iespējamā pāriešana pils nākamo saimnieku rīcībā tomēr nav droši pierādāma.

Rata atslēgas ugunsieroči, iegādāti vai iegūti kā kara laupījums, savu ceļu uz pili varēja rast, pavadot katras karā iesaistītās puses pils aizstāvi vai uzbrucēju. Vērā ņemamu Livonijā karojošo karaspēku daļu veidojot algotņiem no Livonijas karā tieši neiesaistītām zemēm (piem., Kupisz 2012, 70, 71), ieroču iespējamie īpašnieki varētu būt nākuši teju no visas Eiropas.

Taču vienā no divām spilgtākajām Livonijas kara epizodēm, kas norisinājusies Cēsu pili, tā savos mūros uzņēma neparastu garnizonu – Livonijas ļaudis un muižniekus no plašas apkaimes (Rusovs 1926, 166, 167; Dzenis 2017, 14). Pretēji jēdziena “mierīgie iedzīvotāji” mūsdienu izpratnei 16. gadsimta cilvēkam arī miera laikā, sevišķi ceļojot, par savu drošību bija jāgādā pašam. Rata atslēgas pistoles savu salīdzinoši nelielo izmēru, tālās darbības un, ne mazāk svarīgi, paš aizdedzes mehānisma dēļ bijis iecienīts papildinājums tradicionālākiem paš aizsardzības līdzekļiem (Pollard 1926, 18, 19). Rokas

ugunsieroču izplatība “mierīgo iedzīvotāju” vidū, iespējams, ir galvenais iemesls, kālab kopš 16. gadsimta sākuma Eiropā strauji sarucis noziedzības līmenis (Moody 2015, 4–8). Kara apstākļu izraisītā nedrošība irstošās Livonijas iedzīvotājiem nenoliedzami likusi jo rūpīgāk gādāt par pašaizsardzību.

Otra būtiska sadursme, kas Livonijas kara laikā norisinājās tieši pils mūros, aizstāvu lomā nostādīja agrākos uzbrucējus – Maskavijas karavīrus (Rusovs 1926, 174, 175). Jāpiemin gan, ka uz 16. gadsimta nogali un 17. gadsimta sākumu attiecināmus rata aizdedzes ugunsieroču laides rotājuma inkrustācijas elementu atradumus mūsdienu Krievijas teritorijā – Lādogā un Novgorodā – pētnieki nešauboties saista ar ārvalstu militāro spēku klātbūtni, jo Maskavas Lielkņazistes karaspēkos šādi ieroči plašāk lietoti, vien sākot ar 17. gadsimta 20.–30. gadiem (Миляев 2020a, 246; Миляев *et al.* 2020, 183). Atsevišķi rata ugunsieroči, iespējams, kā Livonijas karā gūts laupījums, Maskavijas karaspēku rīcībā nonākuši, sākot ar 16. gadsimta nogali (Миляев 2020a, 239, 245). Maskavas Lielkņazistes bruņojuma tehniskajai atpalicībai 16. gadsimta otrajā pusē par iemeslu, jādoma, bijusi kara materiālu tirdzniecības blokāde, ko Eiropas zemes ieviesa un pūlējās uzturēt, reaģējot uz Maskavijas ekspansīvo agresiju Polijas–Lietuvas kopvalstī un Livonijā, kā arī uz Zviedrijas konfliktu ar Maskaviju (Reininghaus 2013, 125, 126; Mol 2014, 217, 222). Livonijā Maskavas Lielkņazistes bruņošanas centusies kavēt jau 16. gadsimta vidū (piem., Mol 2014, 217).

Domājams, ka Livonijas karš militāro materiālu tirgotājiem pavēris daudz jaunu darijumu iespēju visās karā iesaistītajās nometnēs; to atspulgs vēstures rakstītajās liecībās būtu vērtīga pētījumu viela. Jāpiebilst, ka viens no Livonijas kara laikā Baltijas jūras reģionā aktīvajiem “ieroču magnātiem” bijis kāds Hermanis Bolmanis (*Hermann Bolmann*) no Rēveles (Tallina) (Reininghaus 2013, 133). Ar rokas ugunsieročiem saistītu atradumu lielais skaits Cēsu pils arheoloģiskajā materiālā šķietami vieš cerības papildināt eventuālās rakstītajos avotos rodamās ziņas un noskaidrot ieroču izgatavošanas vietas, piemeklējot atradumiem tuvākās analogijas citviet Eiropā.



12. att. Saksijas kūrfirstu miesassardzes bruņojumam raksturīgs pistoles laides rotājuma veids
MMA: 14.25.1400b; metmuseum.org/art/collection/search/33763

Drošas norādes uz šaujamieroča izgatavošanas vietu sniedz identificējama meistara zīme vai pilsētas kvalitātes zīme, kas iekalta tā stobrā (piem., Caldwell 1976, 319–321; North/Hogg 1977, 35; Pyhrr 1985a, 121, 122). Cēsu pili iegūtie šaujamieroču stobri ir ievērojami korodējuši, un, ciktāl tie pētīti, šādu liecību saglabāšanās uz tiem nav konstatēta (arkebūzas stobra CM 10236 resgali iekalts triju punktu motīvs interpretēts kā dekoratīvs elements (Forums)). Savukārt šaujamieroču laides dekoratīvo plāksnišu saglabāšanās stāvokli var raksturot kā izcilu. Vai tas dod iespēju noskaidrot to izgatavošanas vietu?

Daudzām Cēsu pili iegūtajām ieroču laides dekoratīvajām plāksnītēm viegli iespējams piemeklēt tuvas paralēles līdz mūsu dienām saglabāto ieroču klāstā, tomēr tas nenozīmē, ka arheoloģiskais atradums un laika zoba mazāk skartais ierocis sākotnēji bijuši radīti vienuviet. Ar ļoti līdzīgiem motīviem var būt rotāti dažādos izgatavošanas centros darināti ieroči, jo kādā konkrētā amatniecības centrā pieņemtais rotājuma stils nereti tika kopēts citviet, vai arī atsevišķās darbnīcās ieroču rotāšanai par modeli varēja kalpot vieni un tie paši grafiskās mākslas paraugi (Tarassuk 1986, 116; Grabowska 1983, 478, 479). Arī paši ieroču meistari reizēm pārcēlušies strādāt uz citām pilsētām, kurās tie varēja turpināt darboties vēl vairākas desmitgades (Radohs/Ansorge 2014, 174). Minēto savā ziņā apstiprina arī iepriekšējās lappusēs apskatītās kopatradumā CM 107633 iegūtās inkrustācijas plāksnītes, kurām tuvākās analogijas līdz mūsu dienām saglabātos ieročos, lai gan detaļās ir atšķirīgas, tomēr tieši atkārtoto to pašu kompozīcijas motīvu.

Droši gan var apgalvot, ka Cēsu pili nonākušie ieroči ir darināti vācu zemēs, iespējams, pat to lielākajos rokas ugunsieroču izgatavošanas centros – Augsburgā, Braunšveigā, Drēzdenē vai Nirnbergā. Ir cerība, ka turpmākos pētījumos to izgatavošanas vietas būs iespējams precizēt, trasoloģiski salīdzinot gravējumu atsevišķos Cēsu pils atradumos ar gravējumu tiem līdzīgās inkrustācijas plāksnītēs, kas rotā līdz mūsu dienām saglabātus ieročus.

16. gadsimta otrajā pusē pat teju visas Eiropas lielvaras, kur nu vēl Livonija, savu karaspēku apgādē ar bruņām un ieročiem pārsteidzoši lielā mērā bijušas atkarīgas tieši



13. att. Atturīgi rotāta pistole Drēzdenes Mākslas Kolekciju krājumā
SKD: J 0096; Rüstammer, Staatliche Kunstsammlungen Dresden

no vācu amatniecības centru produkcijas (piem., Reininghaus 2013, 122–125, 127 un turpmāk). Vācu amatniecības centru neaizvietojamību rokas ugunsieroču sagādē minētajā periodā labi ilustrē militārās saimniecības organizācija tolaik visai Eiropai būtiskā “karstajā punktā” – Hābsburgu–Osmaņu kara frontē Ungārijas Karalistē. Osmaņu pārvaldītās teritorijas pierobežā izveidojot prasmīgi organizētus bruņojuma izgatavošanas, labošanas un uzkrāšanas centrus (vācu *Zeughaus*), tur tika panākta karam nepieciešamo materiālu un bruņojuma vietēja ražošana (Pálffy 2005, 24–35). Tomēr rokas šaujamieročus, jo sevišķi rata aizdedzes ieročus, nācās sagādāt Nirnbergā, Augsburgā, Ulmā, Zolzburgā, Insbrukā un pat Prāgā (Pálffy 2005, 35, 37–38).

Retas un skapas ziņas liecina, ka 16. gadsimta gaitā ugunsieroči tikuši izgatavoti arī Livonijā. Stobru kalējs Andress Haušilds (*Andresz Hauschildt*), ar kuru līgumu 1514. gadā noslēdzis mestrs Volters fon Pletenbergs (LGU 1923, 104), visticamāk, nodarbojies vai nu ar nelielu lielgabalu stobru, vai rokas ugunsieroču stobru izgatavošanu. Sākot ar 15. gadsimta nogali, pār kalciem lielgabalu stobriem virsroku jau guva lieti vara sakausējumu stobri; kalci tikuši mazāku izmēru lielgabali (Arnold 2001, 27), bet rokas šaujamieroču stobri 16. gadsimtā lielākoties darināti kaļot. Funkcionējošu ieroču izgatavošanai bija nepieciešams iesaistīt vēl citus amatniekus, kas stobram sagatavo laidī un pierīko tam aizdedzes mehānismu. Gadījumā, ja nolīgtais meistars kalis rokas ugunsieroču stobrus, līguma noslēgšanas laiks – 16. gadsimta sākums – skaidri norāda, ka izgatavojamie ieroči bijuši nerotāti un aprikoti ar degļa aizdedzes mehānismu. Līguma noslēgšanas laikā rata aizdedzes mehānisms bija tikko praksē ieviests jaunievedums (North/Hogg 1977, 28) un briežragā inkrustētas laides – neiedomājama pārmērība.

Livonijas kara sākumā Maskavas Lielkņazistes pārstāvji, vēstot par kara iemesliem Svētās Romas impērijas valdniekam Ferdinandam, pieminējuši, ka “krievu baznīcās” Livonijā tikušas ierīkotas šauteņu darbnīcas (Rusovs 1926, 78). Droši vien ticis domāts kāds konkrēts gadījums, kas vispārināts, lai piešķirtu argumentam lielāku spēku. Bet arī šajā gadījumā ticamāk šķiet, ka baznīcas telpas atsavinātas ierindas ieroču ar degļa aizdedzi masveida izgatavošanai, nevis “nišas produktu” – rotātu rata ugunsieroču – darināšanai.

Virspusīgi izvērtējot 160 Cēsu pili arheoloģiski iegūtos rokas ugunsieroču laides inkrustācijas elementus, šajā pētījumā noskaidrots, ka tie sniedz ziņas par vismaz deviņiem Livonijas kara laikā pili nonākušiem ieročiem. Ieroči nepārprotami darināti vācu amatniecības centros 16. gadsimta 60.–80. gados; to rotājuma elementu nonākšana kultūrslānī izskaidrojama ar bruņotu sadursmi. Tāpēc jādomā, ka ieroču agrākie īpašnieki bijuši to Livonijas ļaužu un muižnieku vidū, kas pils mūros patvērās 1577. gada septembrī, vai arī tie kā kara laupījums atradušies pili brīdī, kad tā paša gada decembrī pili pārsteiguma uzbrukumā krievu garnizonam atņēma Turaidas pils pārvaldnieka Johana Bīringa vadītā bruņotā vienība.

Lai gan inkrustācijas rotājums saistāms ar sabiedrības augšslāņa iecienītiem rata aizdedzes ieročiem, Cēsu pili iegūtie rotājuma elementi tomēr nedod iemeslu šeit nonākušos ieročus iztēlot kā ekskluzīvus vai grezni rotātus.

Pētījuma gaitā veiktais sistemātiskais Cēsu pili iegūto atradumu izvērtējums var kalpot par paraugu arī citos arheoloģiskajos pieminekļos iegūtu atradumu kopu vai pat atsevišķu atradumu izpētei.

Vērtējot atradumus ar neapbruņotu aci, izdevies rast kritērijus, pēc kuriem nelielā grupā nošķirami daži kādu pistoli rotājuši elementi. Lai precīzāk un pārliecinošāk atklātu dekoratīvos elementus, kas savulaik rotājuši atsevišķa ieroča laidī, šī plašā izrakumu skartajā zonā iegūtā atradumu kolekcija turpmāk jāanalizē trasoloģiski, konstatējot vienādu darbarīku lietojumu atsevišķu plāksniņu gravējumā.

2. tab. Lādspeķa atveres pusloces

Inv. Nr.	Izrakumu gads, laukums, kārta	Garums (cm)	Platums (cm)	Augstums (cm)	Maksimālais biezums (cm)	Piezīmes
VI 213: 90	1974 (?)	3,8	2,5	1,1	0,9	“austiņas”
VI 213: 4515	1985, B, virsk.	7,1	1,9*	1,6*	1,0	fragments; “austiņas”
VI 213: 5395	1986, A, 2.	2,6	2,4	0,9	0,7	viens gals slīps
CM 106647	2004, R korpuss, 3.	2,2	0,6*	1,3*	0,6	fragments; viens gals slīps, ieliekts
CM 106683	2004, R korpuss, 6.	2,8	1,6*	1,1*	0,8	fragments; gali taisni
CM 106688	2004, R korpuss, 6.	2,2	1,3*	1,0	0,6	fragments; viens gals viegli slīps

3. tab. Stobra tievgaļa pusloces veida inkrustācijas plāksnes

Inv. Nr.	Izrakumu gads, laukums, kārta	Garums (cm)	Platums (cm)	Augstums (cm)	Maksimālais biezums (cm)	Piezīmes
VI 213: 233	1974, R korpuss, būvgružos	3,1	0,6*	1,6*	0,2	fragments; šķautņaina
VI 213: 3807	1983, IA, 3.	3,7	0,7*	1,9*	0,3	fragments; gluda pusloce
VI 213: 4066	1984, IA, 4.	3,1	3,2	2,1*	0,2	fragments, šķautņaina
VI 213: 5001	1985, B, 4.	2,8	1,1*	2,3*	0,2	fragments; šķautņaina
CM 1392	1927	2,8	2,7	1,5	0,2	šķautņaina
CM 107624	2005, R korpuss, 7.	2,7	0,7*	2,0*	0,2	fragments; šķautņaina
CM 109961	2007, B3, 2.	3,2	0,8*	1,9*	0,3	fragments; šķautņaina
CM 111051	2008, C1/C2 un D1/D2 starpprofilā	3,6	3,1	2,1	0,3	gluda pusloce
bez inv. Nr.	Nezināms	3,1	2,8	2,7	0,4	gluda pusloce

4. tab. Stobra resgaļa sānus rotājošās laides inkrustācijas plāksnes

Inv. Nr.	Izrakumu gads, laukums, kārta	Garums (cm)	Platums (cm)	Biezums (cm)	Novietojums stobra pusē	Piezīmes
VI 213: 652	1977, IA, 2.	7,5	1,5	0,2	labā	
VI 213: 1864	1978, IIIA, 1.	9,2	1,6	0,2	labā	
VI 213: 2144	1979, IIIA, 3.	4,9*	1,3	0,2	kreisā	fragments
VI 213: 2210	1979, IVA, 3.	8,0	1,6	0,2	labā	
VI 213: 2662	1986, IVA, 3.	4,1*	1,2	0,2	kreisā	fragments
VI 213: 4066	1984, IA, 4.	6,0	1,3	0,2	labā	
CM 107718	2005, R korpuss, 7.	7,6	1,5	0,15	kreisā	
CM 107967	2006, B3, 1.	4,3*	1,4	0,15	labā	fragments

5. tab. Rokas ugunsieroču laides dekoratīvās josliņas

Inv. Nr.	Izrakumu gads, laukums, kārta	Saglabājamais garums (cm)	Platums (cm)	Biezums (cm)	Piezīmes
VI 213: 92	1975, IA, 1.	8,7	0,3	0,15	viena mala slīpa, nopulējusies; nolauzts viens gals
VI 213: 506	1977, IA, 2.	6,0	0,8	0,15	
VI 213: 1295	1977, IIA, 1.	6,6*	0,5	0,2	
VI 213: 2209	1979, IVA, 3.	8,2	0,6	0,15	viena mala slīpa; nolauzts viens gals
VI 213: 2285a	1980, IIIA, 2.	6,8	0,4	0,2	divi vienas josliņas fragmenti; viens gals saglabājies
VI 213: 2285b	1980, IIIA, 2.	5,5			
VI 213: 6257	1987, B, Z prof. padz.	4,7	0,7	0,2	gluda virspuse; apakšpuse krusteniski švīkota
CM 106646	2004, R korpuss, 5.	14,1*	0,2	0,2	kauls; viena mala slīpa
CM 106679	2004, R korpuss, 6.	4,7	0,2	0,15	saglabājies viens gals
CM 106707	2004, R korpuss, 6.	7,7	0,5	0,15	saglabājies viens gals; uz vienu pusi slīpa; rūsas pēdas
CM 107625	2005, D1, 3.	15,2	0,6	0,15	pilnā garumā
CM 107633 kopatraduma sastāvā	2005, D1, 3.	1,9*	0,4	0,1	viens gals nolūzis; slīpa uz vienu pusi
CM 107699	2005, R korpuss, 7.	9,0	0,4	0,15	viens gals saglabājies; melns krāsojums
CM 107956	2006, B3, 1.	2,1	0,6	0,2	viena mala slīpa
CM 107991	2006, B1/B2, 2.	12,0	0,2	0,1	profilā lēcveida
CM 109971	2007, D1/D2, 2.	7,4	1,2	0,2	viens gals saglabājies, viena mala noapaļota

6. tab. Pirmās izpildījuma grupas šaujamieroča laidī rotājošie elementi

Inv. Nr.	Funkcija	Izrakumu gads, laukums, kārta	Atraduma koordinātas	
			x:	y:
VI 213: 270	Nezināma	1975, I, 2.	15,2	5,3
VI 213: 1958	Stobra atslēgas pavadošā plāksne	1978, IIA, 2.	savrupatradums	
VI 213: 4515	Lādspieķa atveres pusloce	1985, B, virsk.	-4,1	-20,7
VI 213: 7166	Vaiga plāksne	1989, F, 3.	savrupatradums	
VI 213: 8679	Stobra atslēgas plāksne	2001, E2, 2.	20,0	-43,2
VI 213: 8684	Stobra atslēgas pavadošā plāksne	2001, E2, 2.	19,0	-47,4
VI 213: 8784	Prapju kastītes vāciņš	2001, E2, 5.	18,0	-48,1
VI 213: 9109	Stobra atslēgas plāksne	2003, R korpuss, virsk.	12,0	-39,5
VI 213: 9162	Nezināma	2003, R korpuss, 3.	6,0	-39,5
CM 106617	Stobra atslēgas plāksne	2004, R korpuss, 5.	11,5	-38,0
CM 106644	Gaiļa plāksne	2004, R korpuss, 5.	12,9	-34,7
CM 106646	Rotājoša josliņa	2004, R korpuss, 5.	12,2	-34,9
CM 106659	Lādspieķa atveres noseplāksne	2004, R korpuss, 5.	5,9	-47,9
CM 106689	Stobra atslēgas plāksne	2004, R korpuss, 6.	6,9	-49,3
CM 107699	Rotājoša josliņa	2004, R korpuss, 7.	6,4	-45,7
CM 107988	Stobra resgaļa centrālā vai stobra atslēgas plāksne	2006, BIII, 2.	29,9	-16,5

7. tab. Otrās izpildījuma grupas šaujamieroča laidī rotājošie elementi

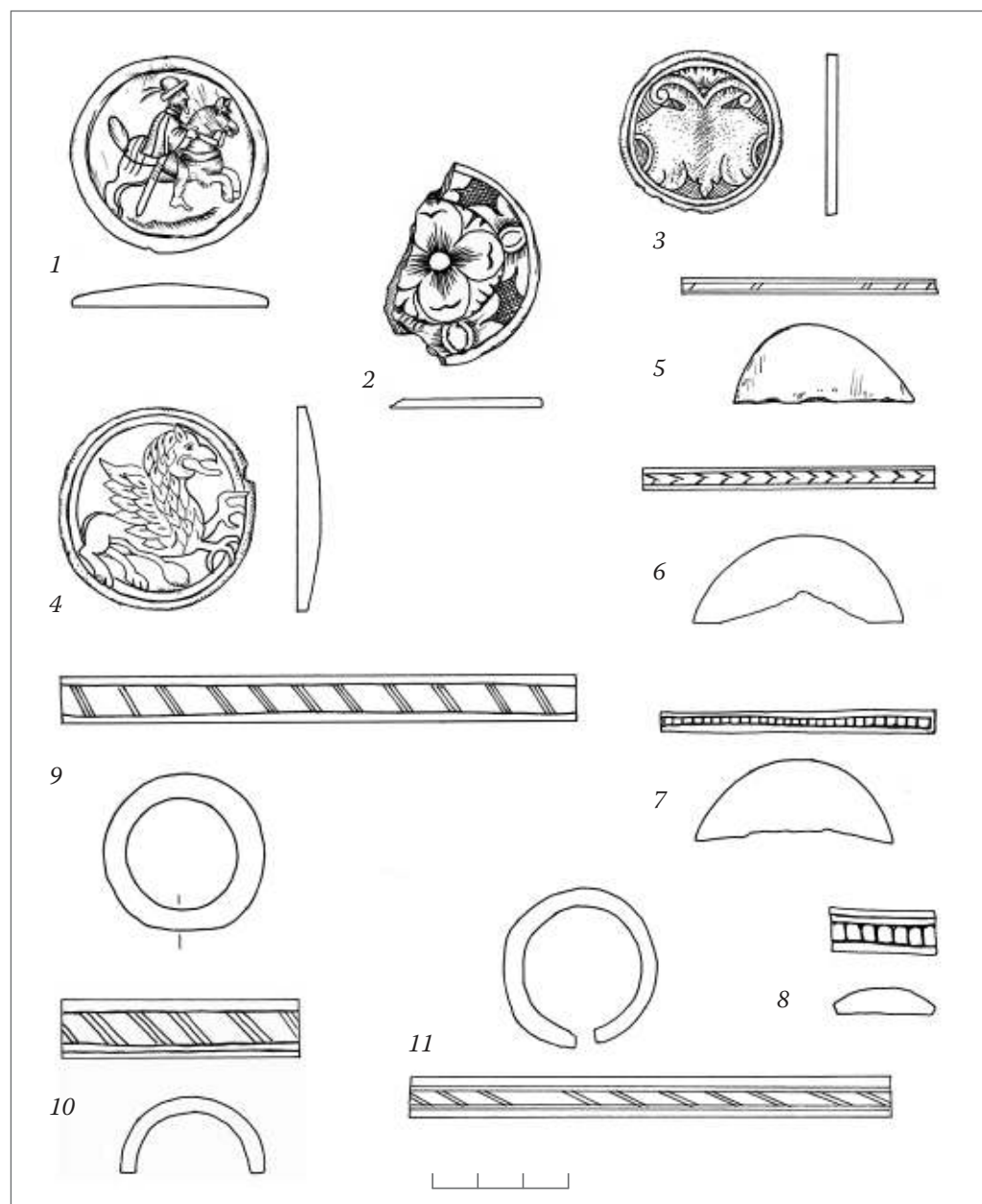
Inv. Nr.	Funkcija	Izrakumu gads, laukums, kārta	Atraduma koordinātas	
			x:	y:
VI 213: 1295	Rotājoša josliņa	1977, IIA, 1.	17,6	18,6
CM 107718	Stobra resgaļa kreisās puses	2005, R korpuss, 7.	11,9	-47,0
CM 107967	Stobra resgaļa labās puses	2006, IIIB, 1.	30,6	21,7
CM 107973	Nezināma	2006, C1/C2, 1.	19,3	-29,9
CM 109972	Pistoles jostas āķa apakšējā plāksne	2007, C1/C2, 2.	savrupatradums	

Otrās izpildījuma grupas paplašinājums (sk. 168. lpp.)

VI 213: 8705	Lādspieķa kanāla noseplāksne	2001, E2, 1.	19,8	-44,4
CM 107626	Figurāla plāksnīte	2005, D1, 3.	18,4	-39,8
CM 107994	Pistoles roktura sāna plāksne	2006, C1/C2 starpprofilā	20,0	-29,0
CM 108000	Rata atslēgas smailes plāksne	2006, D1, 5.	17,2	-38,8

* Raksturlieluma sākotnējā vērtība nav nosakāma.

ATTĒLU PIELIKUMS



I att.

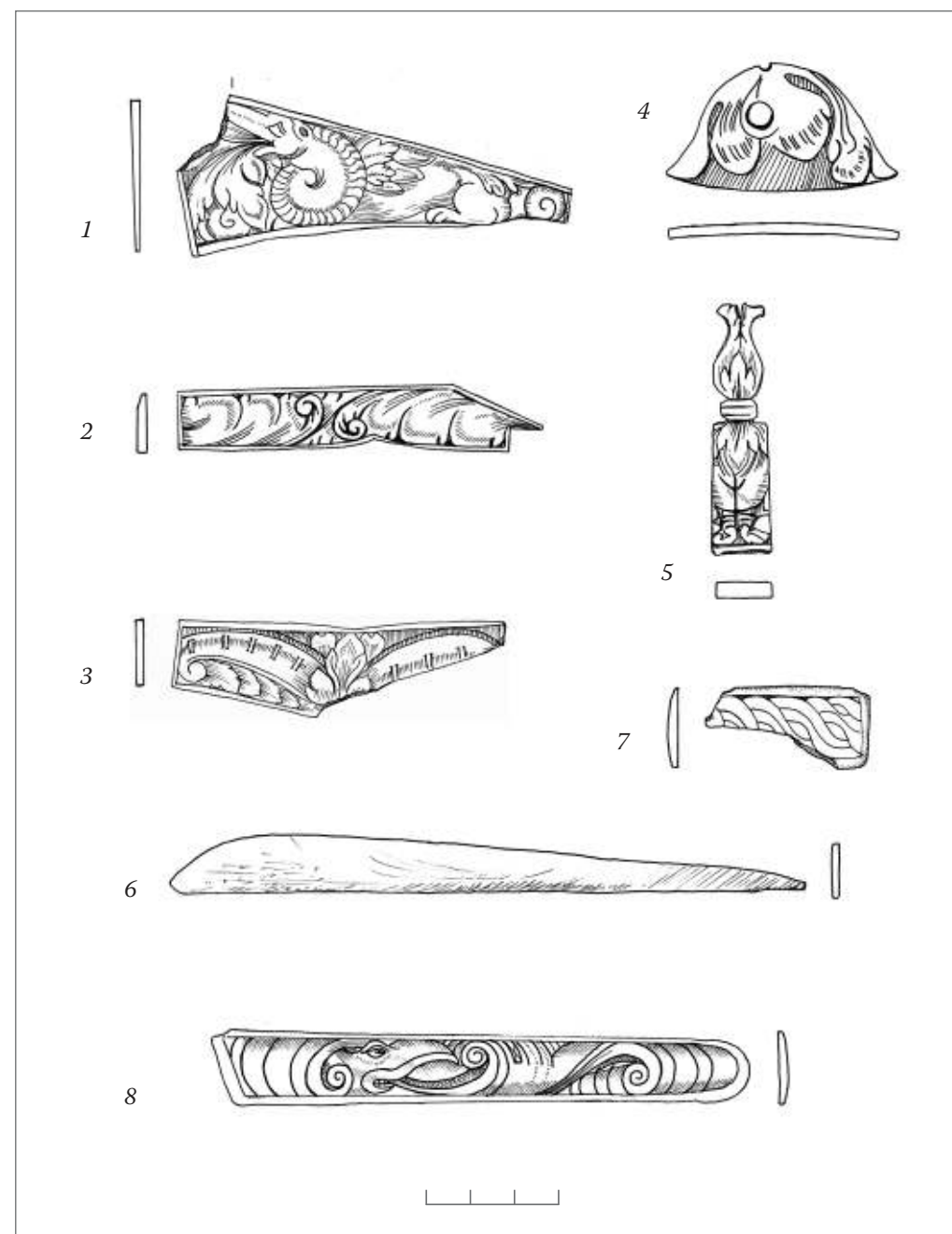
Pistoļu rondelji: 1 – VI 213: 2377; 2 – VI 213: 3797; 3 – CM 106708; 4 – CM107632.

Pistoļu pogu segmentveida elementi: 5 – VI 213: 2051; 6 – CM 107992; 7 – CM 107633.

Pistoles laides gredzena fragments: 8 – CM 107633.

Pistoļu laides gredzeni: 9 – bez inv. Nr.; 10 – CM 106645; 11 – VI 213: 4066.

Dz. Zemītes zīmējums, 2021



II att.

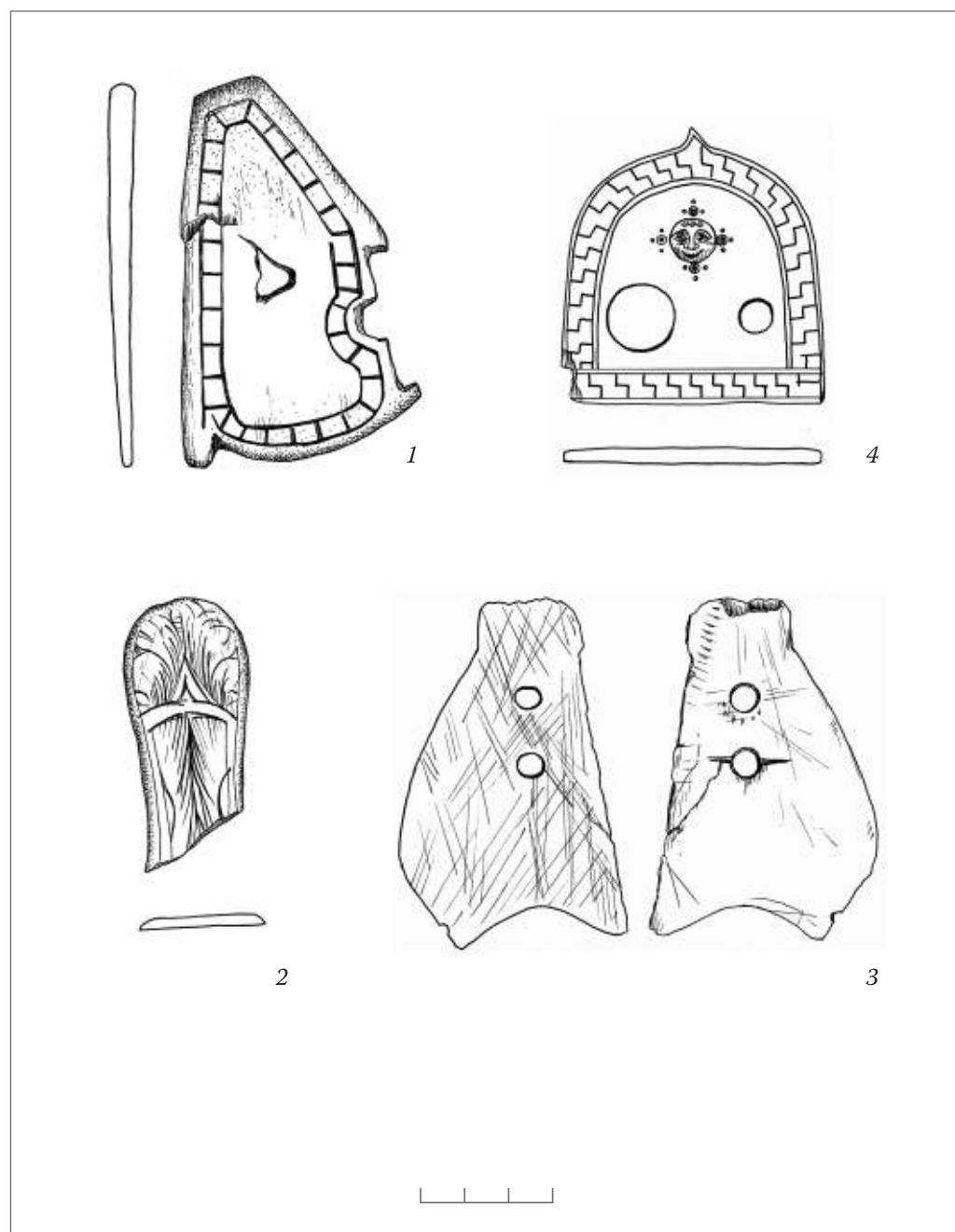
Pistoles roktura sānu plāksne: 1 – CM 107994.

Jostas āķim pieguļošās plāksnes: 2 – VI 213: 2187; 3 – CM 109972; 4 – VI 213: 332.

Rata atslēgas smailes plāksnīte: 5 – CM 108000. Vaiga plāksnes: 6 – VI 213: 7166; 7 – VI 213: 8649.

Prapju kastītes nosegvāciņa dekors: 8 – VI 213: 8784.

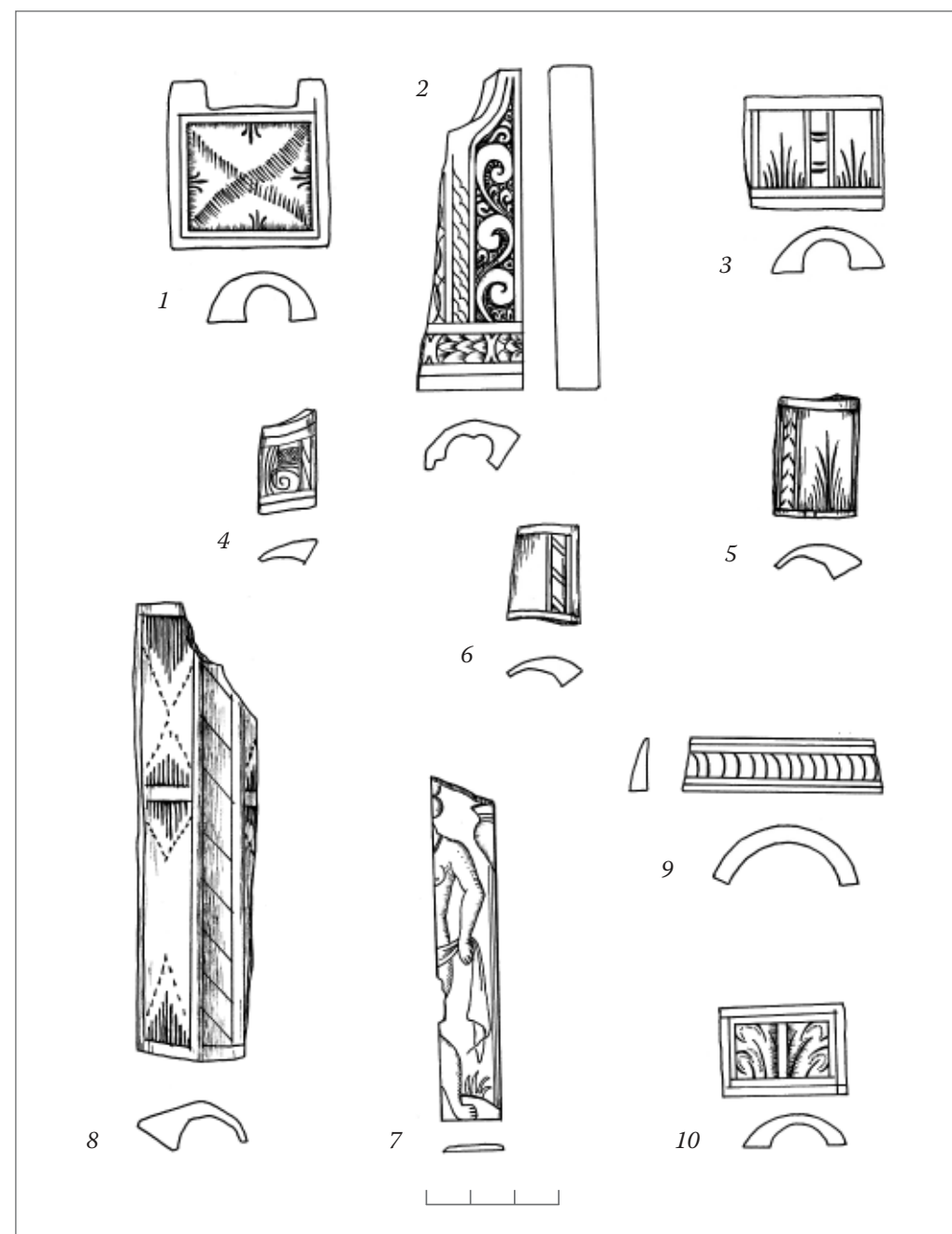
Dz. Zemītes zīmējums, 2021



III att.

Garstobra ieroču laides resgaļa plāksnes: 1 – VI 213: 8727; 2 – CM 109930; 3 – VI 213: 3042; 4 – VI 213: 3668.

Dz. Zemītes zīmējums, 2021



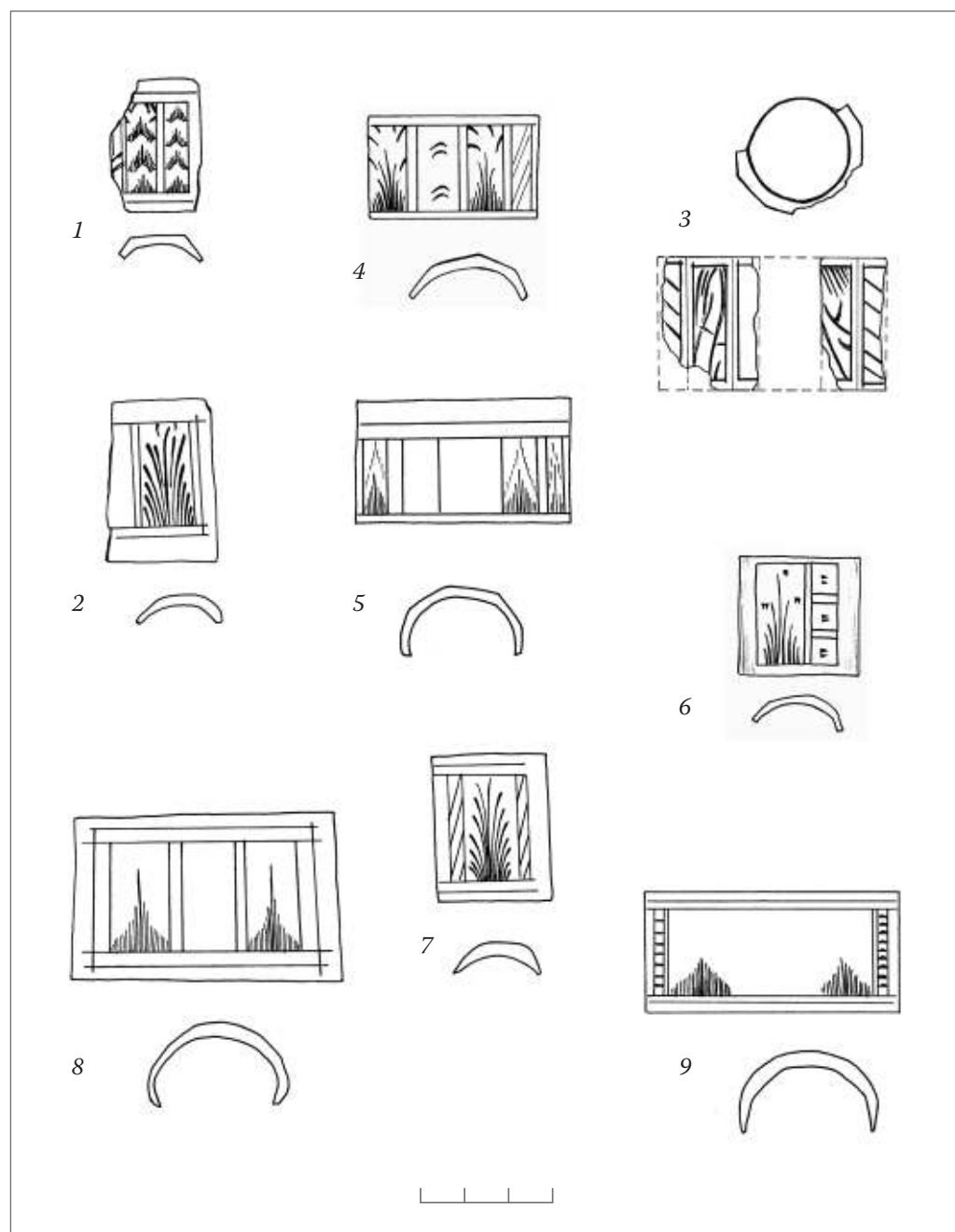
IV att.

Lādspieķa atveres puslozes: 1 – VI 213: 90; 2 – VI 213: 4515; 3 – VI 213: 5395; 4 – CM 106647; 5 – CM 106683; 6 – CM 106688.

Lādspieķa kanāla noseģplāksnes: 7 – VI 213: 8705; 8 – CM 106659.

Lādspieķa kanāla noslēģplāksnes: 9 – VI 213: 153; 10 – VI 213: 575.

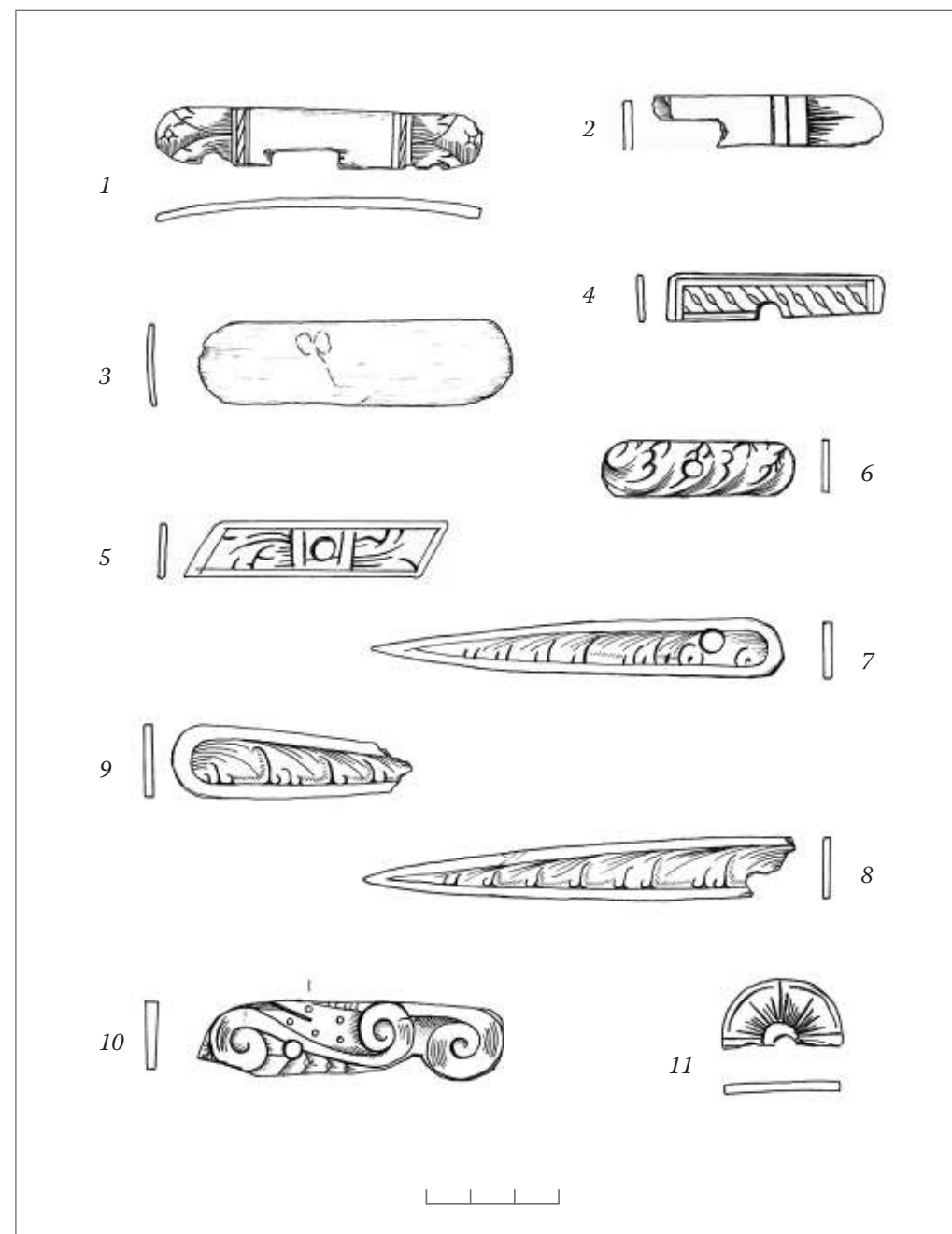
Dz. Zemītes zīmējums, 2021



V att.

Stobra tievgaļa pusloces veida inkrustācijas plāksnes: 1 – VI 213: 233; 2 – VI 213: 3807; 3 – VI 213: 4066; 4 – VI 213: 5001; 5 – CM 1392; 6 – CM 107624; 7 – CM 109961; 8 – CM 111051; 9 – bez inv. Nr.

Dz. Zemītes zīmējums, 2021

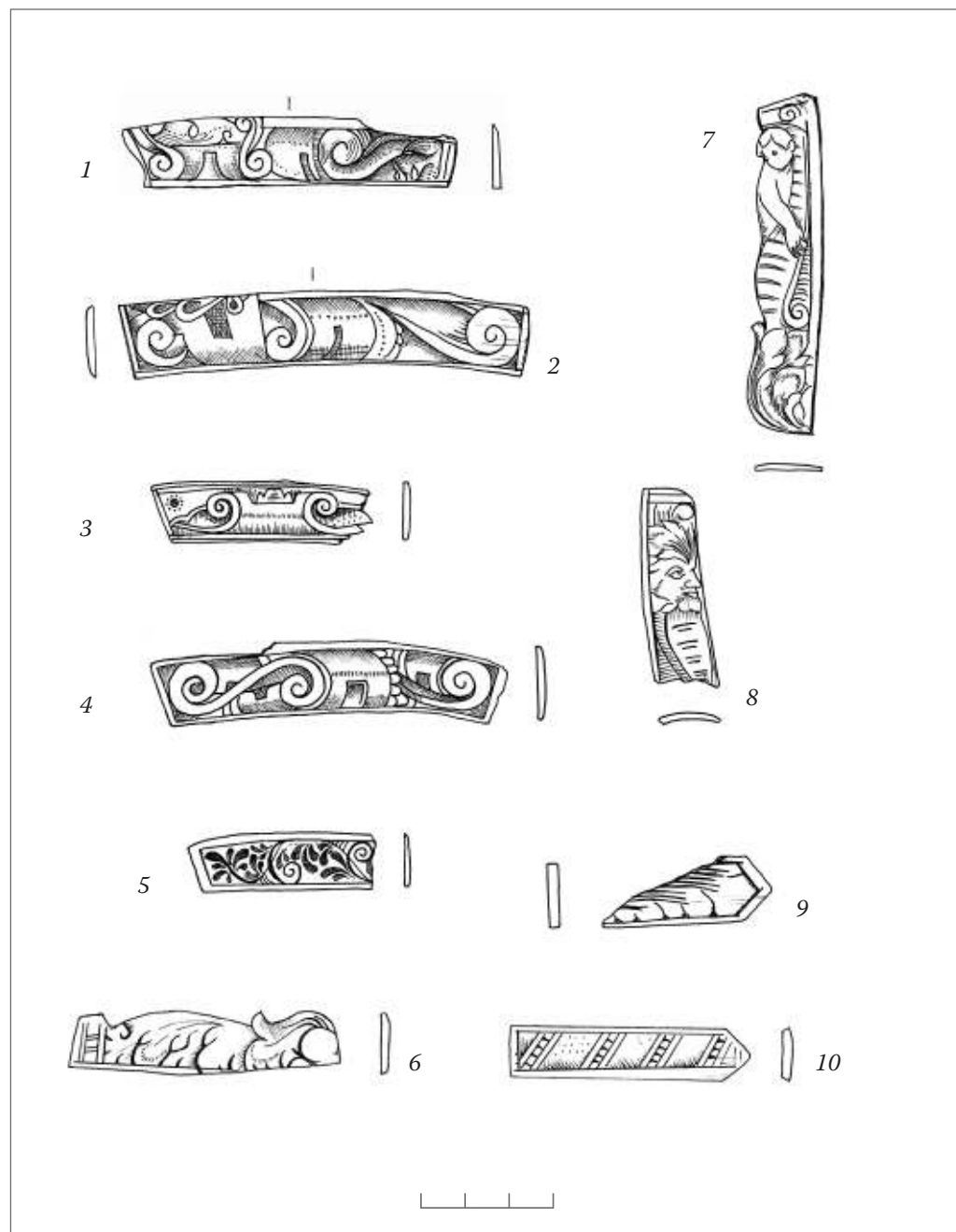


VI att.

Gaiļa plāksnes: 1 – CM 106644; 2 – CM 107636.

Stobra atslēgu plāksnes un tās pavadošās plāksnes: 3 – VI 213: 1958; 4 – VI 213: 2581; 5 – VI 213: 9109; 6 – CM 106617; 7 – CM 106689; 8 – VI 213: 8679; 9 – VI 213: 8684; 10 – VI 213: 244; 11 – VI 213: 243.

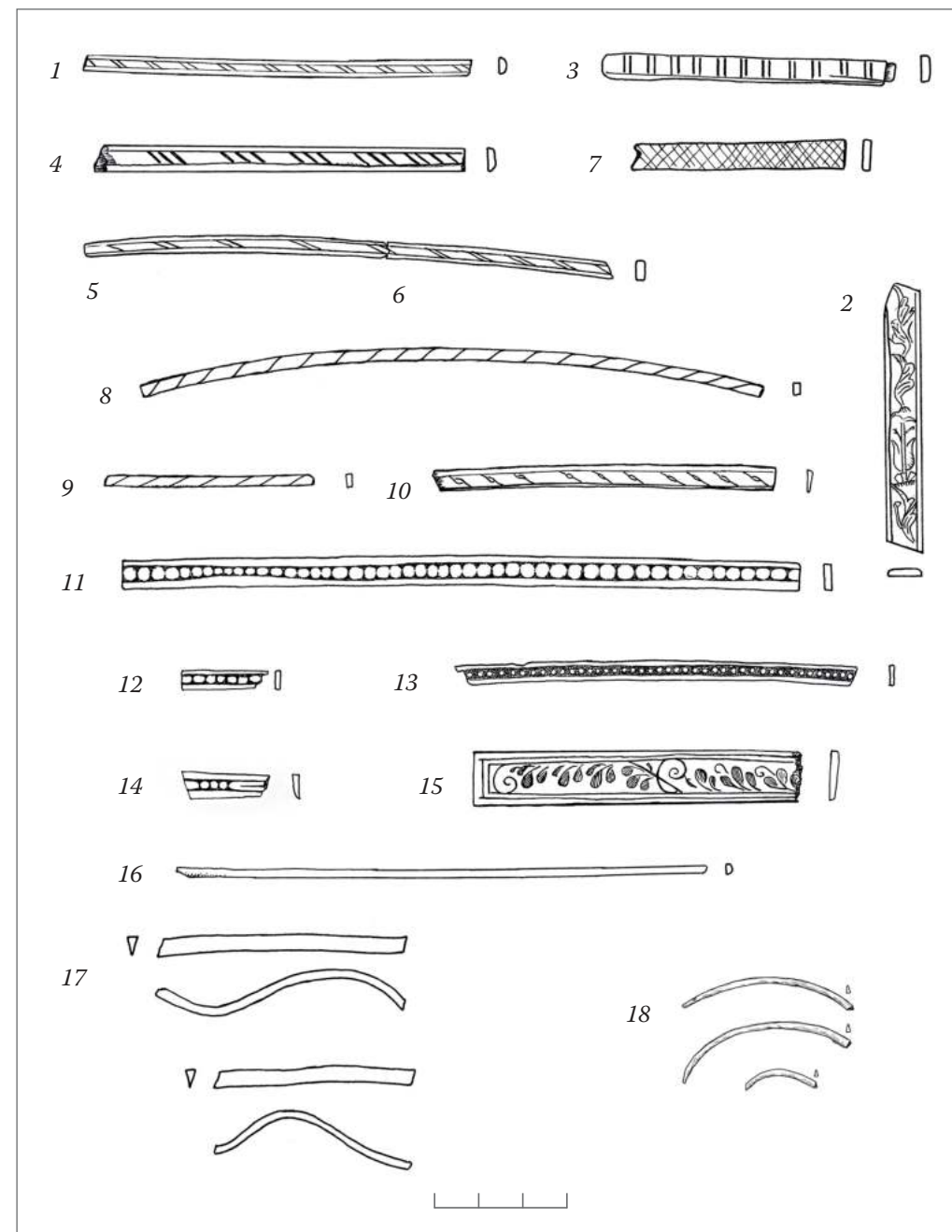
Dz. Zemītes zīmējums, 2021



VII att.

Stobra resgaļa sānus rotājošās laides inkrustācijas plāksnes: 1 – VI 213: 652; 2 – VI 213: 1864; 3 – VI 213: 2144; 4 – VI 213: 2210; 5 – VI 213: 2662; 6 – VI 213: 4066; 7 – CM 107718; 8 – CM 107967. Iespējamās stobra resgaļa centrālās plaknes: 9 – CM 107988; 10 – VI 213: 4066.

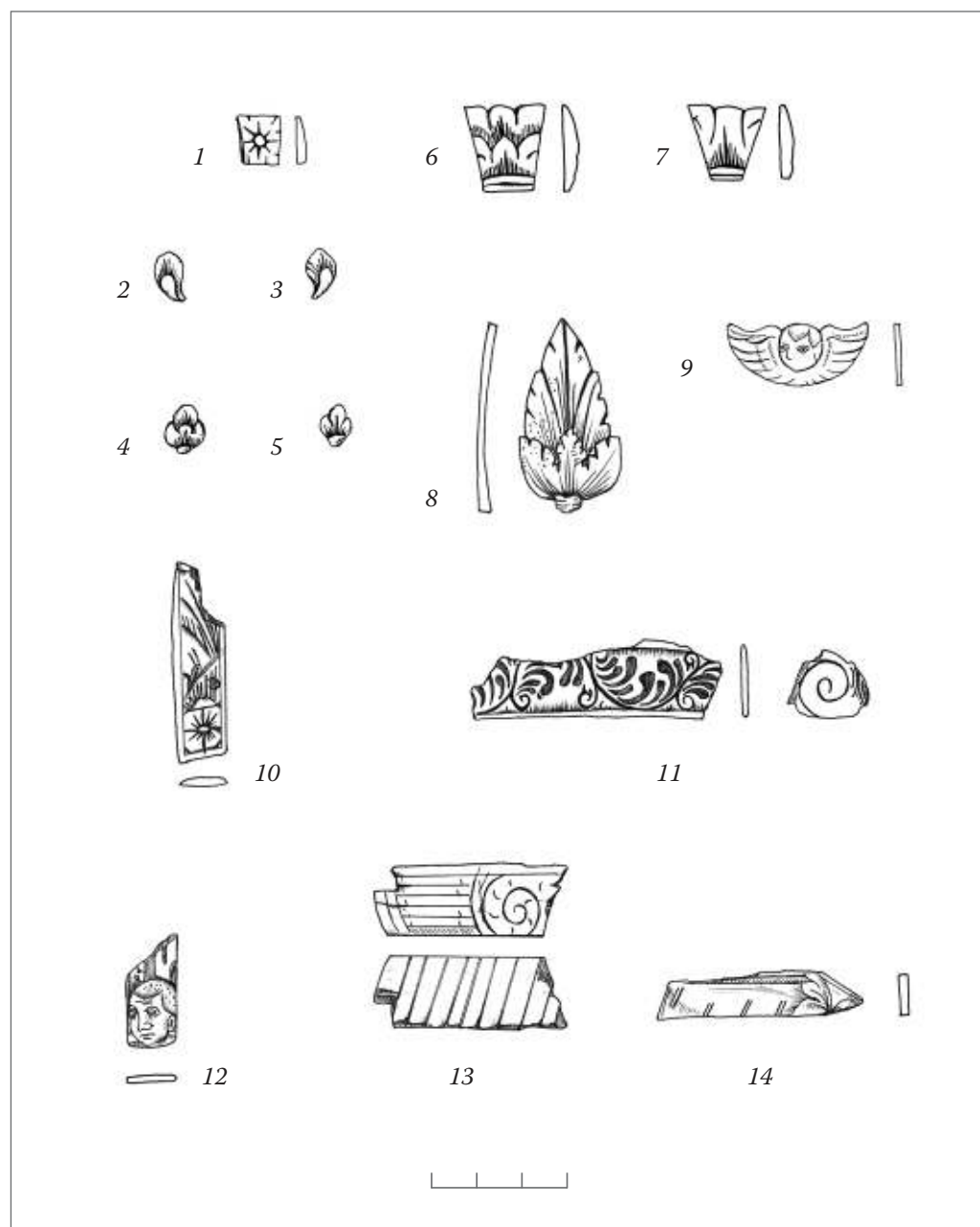
Dz. Zemītes zīmējums, 2021



VIII att.

Rokas ugunsieroču laides dekoratīvās josliņas: 1 – VI 213: 92; 2 – VI 213: 506; 3 – VI 213: 1295; 4 – VI 213: 2209; 5, 6 – VI 213: 2285; 7 – VI 213: 6257; 8 – CM 106646; 9 – CM 106679; 10 – CM 106707; 11 – CM 107625; 12 – CM 107633; 13 – CM 107699; 14 – CM 107956; 15 – CM 109971. Rotājošās stīgas: 16 – CM 107991; 17 – VI 213: 2284; 18 – CM 107633.

Dz. Zemītes zīmējums, 2021



IX att.

Figurālas dekoratīvās inkrustācijas plāksnītes: 1 – CM 107633 (4 gab.); 2 – CM 107633 (12 gab.); 3 – CM 107633 (11 gab.); 4 – CM 107633 (3 gab.); 5 – CM 107633 (3 gab.); 6 – CM 107633 (7 gab.); 7 – CM 107633 (9 gab.); 8 – VI 213: 7649; 9 – CM 107626. Laides inkrustācijas elementi ar neskaidru funkciju: 10 – VI 213: 270; 11 – VI 213: 192; 12 – VI 213: 241; 13 – 213: 9162; 14 – CM 107973.

Dz. Zemītes zīmējums, 2021

Viesturs Āboltiņš

PIECES OF THE DECORATIVE INLAY FROM THE STOCKS OF HAND HELD FIREARMS UNEARTHED AT CĒSIS CASTLE

Summary

The Cēsis Castle collection of archaeological material contains 160 items made of bone and antler, which have been identified as parts of the decorative inlay on the stocks of hand held firearms.

Should an ornamented firearm be left to decay undisturbed, its decorative elements would be preserved within one single archaeological context. The original arrangement of the elements on the stock's surfaces would be easy to trace. However, most of the finds at Cēsis Castle have been recovered as individual pieces within a vast excavation site. This indicates that the finds represent weapons, which had already been damaged in the past.

To get a better idea of the number and type of weapons represented in this group of finds, the study drew on several criteria to assess the collection. Based on the inlays of 16th–17th century firearms preserved until today at museums and in weapon collections around the world, it was possible to establish the role each find played within the ornament. In other words, researchers were able to identify the original position of each decorative element on the stock of the firearm.

These functional groups were split into a further three categories of decorative elements: ones characteristic of pistols, ones characteristic of long guns, and a third – common to both. It was determined that the finds from Cēsis Castle are representative of both long guns and pistols.

By looking at the functional groups through the lens of two categories, it was established that the finds from Cēsis Castle represent at least nine different weapons. The two categories were unique elements (types of decorative element applied only once to a single firearm) and repetitive elements (types of decorative element commonly applied more than once to a single firearm).

By examining the quality of the engraving on the inlay, the study attempts to identify those finds, which would have once adorned the stock of the same weapon. Researchers established criteria by which it's possible to determine all the pieces of the inlay of a single pistol.

Future research should therefore apply methods with which to exceed the precision of naked eye examinations and detect traces of the same tool having been used to engrave the surfaces of different decorative elements.

The finds explored in the study are clearly evidence of the events of the Livonian War that took place at Cēsis Castle. The finds most likely pertain to the armaments of the residents of the town of Cēsis and its surroundings, who took refuge at the castle to escape from the troops of Ivan IV in September 1577.

AVOTI UN LITERATŪRA

- Arnold 2001 – *Arnold T. F.* Renaissance at war. – London, 2001
- Barišņikovs 2017 – *Barišņikovs K.* Liecības par ugunsieroču izmantošanu Cēsu pili 15.–16. gadsimtā // *Cēsu pils raksti I.* – Cēsis, 2017. 129.–141. lpp.
- Blackmore 1983 – *Blackmore H. L.* Firearms accessories // *Pollard's History of Firearms.* – New York, 1983. Pp. 509–529
- Blackmore 2003 – *Blackmore D. J.* Introduction // *The renaissance drill book by Jacob de Geheyn.* – London, 2003. Pp. 7–8
- Blair 1983 – *Blair C.* The sixteenth century // *Pollard's History of Firearms.* – New York, 1983. Pp. 33–61
- Blaževičius 2011 – *Blaževičius P.* Seniausieji Lietuvos žaislai. – Vilnius, 2011
- Blomberg 1701 – [*Blomberg C. J. von*]. An Account of Livonia. – London, 1701
- Bonhams 2018 – Bonhams izsoļu nama katalogs “The Richard Garrett Collection of Antique Firearms & Related Items”. – London, 2018
- Brooker 2007 – *Brooker R. E.* What Can be Learned from the Landeszeughaus Wheellock Collection in Graz, Austria // *American Society of Arms Collectors Bulletin.* – 2007. No. 95, pp. 9–18
- Brooker/Lehner 1975 – *Brooker R. E., Lehner H.* The military pistols of Saxony // *American Society of Arms Collectors Bulletin.* – 1975. No. 31, pp. 102–129
- Caldwell 1976 – *Caldwell D. H.* A wooden-stocked fishtail pistol // *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland.* – Edinburgh, 1976. Vol. 108, pp. 318–323
- Clephan 1910 – *Clephan R. C.* The Military Handgun of the Sixteenth Century // *Archaeological Journal.* – London, 1910. Vol. 67: 1, pp. 109–150
- de Geheyn 1608 – *de Geheyn J.* Wapenhandelinge van Roers Musquetten ende Spiessen. – Haag, 1608
- Demmin 1894 – *Demmin A.* An illustrated history of arms and armour from the earliest period to the present time. – London; New York, 1894
- Dzenis 2017 – *Dzenis A.* Cara Ivana Bargā karaspēka uzbrukumi Cēsīm 1577.–1578. gadā // *Cēsu pils raksti I.* – Cēsis, 2017. 11.–31. lpp.
- Ffoulkes 1916 – *Ffoulkes C.* Inventory and Survey of the Armouries of the Tower of London, Vol. II: Inventory of the Armouries: Offensive arms. – London, 1916
- Forums – Pieejams: <http://www.vikingsword.com/vb/showthread.php?t=18473>
- Grabowska 1983 – *Grabowska I.* The decoration of firearms // *Pollard's History of Firearms.* – New York, 1983. Pp. 478–508
- Graudonis 2003 – *Graudonis J.* Turaidas pils. II: Atradumi. – Turaida, 2003
- Haak et al. 2012 – *Haak A., Rannamäe E., Luik H., Maldre L.* Worked and unworked bone from the Viljandi castle of the Livonian order (13th–16th centuries) // *Lietuvos Archeologija.* – Vilnius, 2012. T. 38, pp. 295–338
- Hayward 1973 – *Hayward J. F.* The decorations of firearms in the sixteenth and seventeenth centuries // *American Society of Arms Collectors Bulletin.* – 1973. No. 29, pp. 2–9
- Humphrey 2015 – *Humphrey N.* Printed sources for a South German games board // *V&A Online Journal.* Issue No. 7. Summer 2015. Pieejams: <http://www.vam.ac.uk/content/journals/research-journal/issue-no.-7-autumn-2015/printed-sources-for-a-south-german-games-board/>
- Jopek 2004 – *Jopek N.* Dürer and Sculpture // *Albrecht Dürer and his Legacy.* British Museum Occasional Paper number 130. – London, 2004. Pieejams: https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20190801112137/https://www.britishmuseum.org/research/publications/research_publications_series/2004/durer_and_his_legacy.aspx
- Kruczek 2001 – *Kruczek J.* Ruznikarstwo szkoły cieszyńskiej. – Pszczyna, 2001
- Kupisz 2012 – *Kupisz D.* The Polish-Lithuanian Army in the Reign of King Stefan Bathory (1576–1586) // *History of warfare.* Vol. 72: Warfare in Eastern Europe 1500–1800. – Leiden, 2012. Pp. 63–92
- Landshuter Rüstammer 2017 – Landshuter Rüstammer Internationale Auktion 06.10.2017. – Landshut, 2017
- Mol 2014 – *Mol J. A.* Traitor to Livonia? The Teutonic orders' land marshal Jasper van Munster and his actions at the outset of the Livonian crisis, 1554–1556 // *Ordines Militares.* – Toruń, 2014. Vol. XIX, pp 205–240
- Moody 2015 – *Moody C. E.* Firearms and the Decline of Violence in Europe: 1200–2010. College of William and Mary Department of Economics Working Paper Number 158. – 2015. Pieejams: https://economics.wm.edu/wp/cwm_wp158.pdf

- North/Hogg 1977 – *North A., Hogg I. V.* The book of guns and gunsmiths. – London, 1977
- Ose 2016 – *Ose I.* Bauskas un Cēsu pils senlietas ar uzrakstiem VDMIE un GWBIE – liecinieces reformācijas ieviešanai Livonijā // Latvijas viduslaiku pils IX. – Rīga, 2016. 237.–259. lpp.
- Pálffy 2005 – *Pálffy G.* Kriegswirtschaftliche Beziehungen zwischen der Habsburgermonarchie und der ungarischen Grenze gegen die Osmanen in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. Unter besonderer Berücksichtigung des königlichen Zeughauses in Kaschau // UNGARN-JAHRBUCH. – München, 2005. Bd. 27, Jg. 2004, S. 17–40
- Pyhrr 1985a – *Pyhrr S. W.* Firearms // Liechtenstein: The Princely Collections. – New York, 1985. Pp. 117–150
- Pyhrr 1985b – *Pyhrr S. W.* Firearms from the collections of the prince of Lichtenstein. – New York, 1985
- Pyhrr 1987 – *Pyhrr S. W.* A Pair of Wheel-Lock Pistols Attributed to Wolf Lucz of Mergenthal // Metropolitan Museum Journal. – New York, 1987. Vol. 22, pp 149–156
- Pollard 1926 – *Pollard H. B. C.* A History of Firearms. – London, 1926
- QG 1862 – *Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit.* – Reval, 1862. Bd. 2
- Radohs 2018 – *Radohs L.* Aus dem Schaft gefallen? Beineinlagen des 17. Jahrhunderts vom Neubrandenburger Marktplatz, Lkr. Mecklenburgische Seenplatte // Archäologische Berichte aus Mecklenburg-Vorpommern. – Schwerin, 2018. Bd. 25, S. 109–118
- Radohs/Ansorge 2014 – *Radohs L., Ansorge J.* Renaissancezeitliche Bein- und Geweihenlagen aus Stralsund – archäologische Hinterlassenschaften eines Büchschäfters // Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern. – Schwerin, 2014. Jahrbuch 62, S. 145–206
- Reininghaus 2013 – *Reininghaus W.* Hermann Pepper. Ein westfälischer Waffenhändler in Antwerpen im 16. Jahrhundert // Westfälische Zeitschrift. – Paderborn, 2013. Bd. 163, S. 113–138
- Rusovs 1926 – *Rusovs B.* Livonijas kronika / No vācu valodas tulkojis E. Veispals. – Rīga, 1926
- Strzyż/Skóra 2012 – *Strzyż P., Skóra K.* “Muskets and handgonnes inlaid with bone” – ornaments of hand – held firearms in the 16th–17th centuries // Acta Universitatis Lodzensis. Folia archaeologica. – Łódź, 2013. Vol. 29, pp. 278–300
- Tarassuk 1986 – *Tarassuk L.* The Cabinet d’Armes of Louis XIII: Some firearms and related problems // Metropolitan Museum Journal. – New York, 1986. Vol. 21, pp. 65–122
- Thierbach 1905 – *Thierbach M.* Die Handfeuerwaffen der sächsischen Armee // Zeitschrift für Historische Waffenkunde. – Dresden, 1902–1905. Teil 3, S. 89–96

- Thornton 2004 – *Thornton D.* The Use of Dürer Prints as Sources for Italian Renaissance Maiolica // Albrecht Dürer and his Legacy. British Museum Occasional Paper number 130. – London, 2004
- Toifl 2009 – *Toifl L.* Fürstenfeld im Ausnahmezustand. Die Besetzung der Stadt durch die Röder’schen Arkebusierreiter im Frühjahr 1593 // Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark. – Graz, 2009. Jahrgang 100, S. 381–396
- Ufkes *et al.* 2008 – *Ufkes A., Brinkhuizen D. C., Cappers R. T. J., Hoekstra J., Mulder S. A., Tulp C., Schoneveld J., Stuijts I.-L., Veldhuis J. R.* Een middeleeuws leerbewerker-skwartier in Sneek. Een archeologische opgraving aan het Martiniplein te Sneek, gemeente Sneek (Fr.). ARC – Publicaties 17. – Groningen, 2008
- Vogtherr 1539 – *Vogtherr H.* Libellus artificiosus omnibus pictoribus, statuarijs, aurifabris, lapidicidis, arcularijs, laminarijs & cultrarijs fabris, sumopere utilis, nec à quae[que] antea uisus, nec prius ediktus. – Strasbourg, 1539
- Герасимова 2013 – *Герасимова А. А.* Парадная аркебуза из Брауншвейга // Проблемы атрибуции памятников декоративно-прикладного искусства XVI–XX веков: Материалы II научно-практической конференции 18–19 октября 2011 года (Труды ГИМ). – Москва, 2013. Вып. 196, с. 12–32
- Мияев 2020a – *Мияев П. А.* Костяные и роговые элементы декора ручного огнестрельного оружия конца XVI – начала XVII в. из Старой Ладоги. Новые данные о комплексе вооружения европейских воинских контингентов на Северо-Западе Московского государства в Смутное время // Археологические вести. – Санкт-Петербург, 2020. Т. 27, с. 232–252
- Мияев 2020b – *Мияев П. А.* Европейские воинские контингенты в Ладоге и их вооружение по данным археологии и письменных источников (1610–1617 гг.) // Государственный Эрмитаж. Оружейный семинар: Заседание 30 апреля 2020 года в 14.00. – Санкт-Петербург, 2020.
- Мияев *et al.* 2020 – *Мияев П. А., Степанов А. В., Степанов М. А.* Детали ручного огнестрельного оружия из подводных раскопок Новгородского Великого моста в 2006 г. // Новгород и Новгородская земля. История и археология. Вып. 33. Материалы XXXIII посвященной 90-летию со дня рождения В. Л. Янина. Великий Новгород, 22–24 января 2019 г. – Великий Новгород, 2020. С. 177–190

UDK 904(474.3)

Cēsu pils raksti IV: arheoloģija, arhitektūra, vēsture

Sastādītājs, atbildīgais redaktors *Gundars Kalniņš*

Literārā redaktore *Eva Eihmane*

Korektore *Ieva Zarakovska*

Tehniskā redaktore *Elita Egle*

Tulkotāja *Lelde Benķe*

Tulkojumu korektors *Aleks Pluskowski*

Māksliniece un maketētāja *Anda Nordena*

Izdevums sagatavots ar
Valsts kultūrkapitāla fonda
finansiālu atbalstu



ISBN 978-9934-8685-3-5

© Rakstu autori, 2022

© Cēsu Kultūras un Tūrisma centrs, Cēsis, 2022

Izdevējs *Cēsu Kultūras un Tūrisma centrs*

Iespiests un iesiets *SIA "Dardedze hologrāfija"*